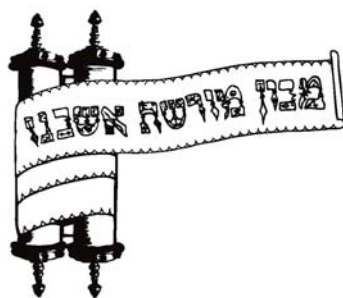

ירושתנו | ספר שמיני ה'תשע"ה

ירושתנו

ה'תשע"ה

ספר שנה
לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות
כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשע"ה

ספר שמיני

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשע"ה

ירושתנו

יוצא לאור ע"י מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

עורך:

הרב שלמה יהודה ליב הופמן, מודיעין עילית

חברי מערכת:

הרב בנימין שלמה המבורגר, בני ברק
פרופ. מאיר הילדסהיימר, בני ברק
הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ, ירושלים
הרב משה המבורגר, ירושלים

דוא"ל מערכת ירושתנו: yerushaseinu@gmail.com

כרך זה של 'ירושתנו' מוקדש

לכבודם של

ר' גבריאל ומרת חנה אליאס לאי"ט

**DEDICATED IN HONOR OF
MR. AND MRS. GABRIEL AND ALMA ELIAS**

ולעילוי נשמת

ר' דוד ב"ר שלמה בכרך ז"ל

CARL BACHRACH

נפטר בי"ז באדר תש"ע

ורעייתו מרת מרים בת ר' יהודה המבורגר ע"ה

META BACHRACH

נפטרה בו' בשבט תשס"ט

הורי ר' דוד בכרך

ר' שלמה ב"ר נח בכרך הי"ד

SALOMON BACHRACH

נהרג על קידוש השם בטרבלינקה בשנת תש"ג

ורעייתו מרת רבקה בת ר' מרדכי היילברון ע"ה

RICKCHEN BACHRACH

נפטרה בכ"ט במרחשון תרפ"ג

הורי מרת מרים בכרך

ר' יהודה ב"ר דן המבורגר הי"ד

JULIUS HAMBURGER

נהרג על קידוש השם באושוויץ בשנת תש"ב

ורעייתו מרת אסתר בת ר' יהודה הלוי שטיינהאוזר הי"ד

ELSA HAMBURGER

נהרגה על קידוש השם באושוויץ בשנת תש"ב

לעילוי נשמת

מרת רחל בת ג'רמן ע"ה

שהצטיינה במסירותה למען חיי תורה

נפטרה בד' בשבט תשע"ד

תוכן עניינים

רבותינו שבאשכנז

נוסח התורה של רבי יהודה החסיד / הרב מרדכי דב וינטרויב יג
נוסח התורה הזוהה (כמעט לחלוטין) בכל קהילות ישראל בזמנינו עבר כמה גילגולים עד שהיה לנחלת הכל. נוסח התורה שהיה אצל ראש חסידי אשכנז רבי יהודה החסיד, מתועד במאמר זה.

דרשה לשבת תשובה / רבי אברהם ברודא זצ"ל לז
דרשתו של הגדול בדורו רבי אברהם ברודא, "שדרש... כשבא על כסא ממשלתו ונתמנה לק"ק פראג בשבת תשובה". דרשה זו הועתקה ונערכה ע"י המומחה בתורתו ותולדותיו של אותו גאון, הרב יוסף פראגר שליט"א.

בהמה שנמצאה טריפה מעיקרא, דין הכלים שבישלו בהם חלבה / רבי גדליה מייץ-רוטנבורג זצ"ל מג
תשובה זו נמצאה בכתב יד שהיה מונח בתוך עותק של ספר הטור שהיה שייך לרבי אשר מארקס זצ"ל אב"ד דארמזטאדט, עוסקת בענין כלים שנתבשל בהם חלב מעז ספק טרפה. תחילה צידד להתיר מטעם ספק ספיקא אך דחה טעם זה ולבסוף התיר משני טעמים אחרים.

אמת ליעקב - ספר ויקרא / רבי יעקב כ"ץ פופרש זצ"ל מח
המשך פרסום דרושי פרשיות התורה שנשא רבי יעקב כ"ץ פופרש זצ"ל, רבה של פרנקפורט דמיין מחבר שו"ת 'שב יעקב', וזאת הפעם לספר ויקרא (בספרים הקודמים פורסמו הדרושים לספר בראשית ושמות). דרושים מפולפלים בסגנונם המיוחד של ראשי הישיבות באשכנז כגון ר' אברהם ברודא ור' יהונתן אייבשיץ, שלא נמר טעמם ולא נס ליחם.

שו"ת בסוגיא דספק אכל חלב (כריתות יט, ב) / רבי עזריאל הילדסהיימר זצ"ל סז
שאלה בסוגיא זו ששיגר רבי "ארי" ליבלא"א מו"ה רפאל הכ"מ ז"ל [בינשטוק] למורו ורבו רבי עזריאל הילדסהיימר. ותשובת רבי עזריאל על גליון השאלה. מבין שיטי השאלה, אנו למדים גם על כמה אישים מהסביבה והתקופה.

איגרות רבי נחמן נתן קורונל לרבי עזריאל הילדסהיימר / רבי נחמן נתן קורונל ע
אותו חכם מקורי, יליד הולנד ומיושבי ירושלים, חשף מטמוניות של כתב ידות גדולי הדורות, והוציאם לאור עולם. באיגרות אלו הוא מבטא את שאיפתו להוציא לאור עולם את הספר 'אלפסי זוטא'. האיגרות שזורות בחידושי תורה ומאורעות שונים בחייו.

שיעורים במסכת גיטין / רבי אברהם אליהו קפלן זצ"ל פח
שיעורים במסכת גיטין שנאמרו בבית המדרש לרבנים בברלין, מפי רבי אברהם אליהו קפלן זצ"ל, וראשי פרקים נרשמו על ידי תלמידו רבי יונה מרצבך זצ"ל. הרשימות פוענחו והורחבו, והועמדו לתועלת צמאי תורתו של אותו גאון עליוני שנסתלק בטרם עת.

הלכה ותוספות

איסור הפסד פירות שביעית / רבי יהושע ישעיה נויבירט זצ"ל צה
איסור הפסד פירות שביעית מעלה שאלות רבות בהנהגה עם פירות שביעית. השאלה הראשונה היא לגבי קליפות הפירות, ואם מותר לקלף פרי שניתן לאכלו עם קליפתו. שאלה נוספת, אם כי פחות נפוצה, היא לגבי דלדול פירות מן האילן כדי לשבחו - שאלה הנוגעת גם לגבי עבודת קרקע בשביעית.

דעת המהרי"ל בברכת הדלקת נר חנוכה עובר לעשייתו / הרב אליעזר יהודה קרליבך ק
דעת המהרי"ל שהובאה להלכה ברמ"א, היא שיש להדליק נרות חנוכה רק לאחר אמירת שתי הברכות. וכן התקבל בכל תפוצות ישראל. במאמר זה מתבררת גם דעתו של הרמב"ם, אשר נמצאה לא בהלכות חנוכה וגם לא בהלכות ברכת המצות, כי אם "נסתרת" אגב כלל בהלכות ברכות כלליות.

מצות שמחה כליל יו"ט, וחיוב אכילת בשר בו / הרב חנני' יו"ט ליפא ליוש קב
מנהג ישראל בקהילות אשכנז, לאכול כליל שבועות מאכלי חלב. מנהג זה מביא לידי דיון אם הוא דוחה את ההלכה לשמחה ביום טוב במאכלי בשר דוקא. המאמר מבאר היטב, מחד - אם יש דין וחובת שמחה כליל יום טוב, ומאידך - את עצם החובה לשמחה באכילת בשר.

תורת אמר

על ניקוד תיבת 'גליותינו' / הרב יהודה כהן קיא
חמש פעמים בכל יום אנו אומרים את תיבת "גליותינו" - שלוש פעמים בשלוש תפילות העמידה, ופעמיים ב"מודים דרבנן". השאלה איך מנקדים תיבה זו, לאחר שיש בידינו כיום שתי מסורות שונות - מסורת אשכנזית וספרדית המנקדת "גְלִיּוֹתֵינוּ", לעומת מסורת תימנית - "גְלִיּוֹתֵינוּ". המאמר מברר את המסורת המקורית לעומת מסורות שהשתנו במשך השנים.

מצוה בחזרת / הרב ירחמיאל ישראל יצחק הלפרין קטז
בחמשה מינים יוצאים ידי חובת מצות "מרור", והמשובח שבהם נאמר כי הוא "חזרת" - הוא מין ה"חסה" המקובל כיום. ברם, יש המציגים פקפוק כביכול באותו מין ומעדיפים את שורש הירק המכונה "חריין". המאמר חושף את שרשי המנהגים, ומעלה בבירור כי מסורת החסה שרירה וברורה, והיא היא המין הראוי והמובחר לצאת בו ידי חובת המצוה - לכל הדעות מכל הדורות.

ב"ווירמייזא" הפטירו מקלף כדברי ה"חות יאיר" / הרב משה הילמאן קע
בוירמייזא נמצא מנהג ייחודי שאין לו חבר ורע: קריאת ההפטרה מתוך קלף רק בשבת ובימים טובים ולא בימי בה"ב ותעניות ציבור. דבר האומר דרשני. המאמר מנסה למצוא את הנוסחה והטעם למנהג זה. תוך בירור שורש המנהג לקרוא את ההפטרה מספר הכתוב על קלף.

מנהג פפד"מ בחילוקי עליות בשני ובחמישי בפרשת תצוה ובפרשת וילך / הרב אברהם שלמה סולומון קעג
מנהג פפד"מ לסיים עליית הכהן בימי שני וחמישי במקום בו לכאורה לפי ההלכה אין להפסיק. לצד דיון הלכתי מקיף, מתבאר המקור והאסמכתא למנהג זה.

עלי הגיון

‘בקר ויודע ה’ את אשר לו ואת הקדוש והקריב אליו ואת אשר יבחר בו יקריב אליו’ / רבי עזריאל (ב”ר מאיר) הילדסהיימר זצ”ל קפא
משאו המרגש שנשא במעמד מתן היתר הוראה בבית המדרש לרבנים בברלין – ד’ בתמוז תרפ”ט. לצד שילוב זכרונם של רבני בית המדרש לדורותיהם, ובראשם זקנו המייסד - רבי עזריאל הילדסהיימר, מתווה בעל המאמר את הדרך למנהיגות בישראל תוך שמירה על שלמות התורה מפני הסכנות המאיימות עליה מבית ומחוץ.

חשבון נפש / רבי מרדכי בורר זצ”ל קפה
“הרהורים לימים נוראים תרצ”ו” אלו, הופיעו בשעתו בכתב העת “Israelit”, באלול תרצ”ה - ספטמבר 1935 - ומהווים אספקלריה לימים והאישים של אותה תקופה - שהיתה “ימים נוראים”, ליהדות גרמניה על סף כליונה. התביעה לתשובה ולשוב אל ה’ נשמעת ברמה, מתוך תקווה לימים טובים יותר.

חשיבות המחשבה / רבי ישראל בונדהיים זצ”ל קפט
איגרת ששיגר רבי ישראל בונדהיים לשאר משפחתו, על “חשיבות המחשבה”, היוצקת תוכן ומשמעות לכל מעשה ומעשה, מגלמת את אורחות חייו שלו עצמו.

בינת דורות

גרמניה - ארצו של עמלק / הרב בנימין שלמה המבורגר קצה
מאז השואה פרחו שמועות שונות בשם של גדולי תורה שהגרמנים הם צאצאי עמלק. הוכחות לכך הובאו מפרשנות מפוקפקת של דברי חז”ל שגרמניה היא “גרממיא של אדום”. אולם בירור השמועות ומקורן, מעלה כי בפועל בדורות הקודמים לא נעשה אי פעם נסיון לקשור את בני העם הגרמני עם עמלק, ולכן תמיד קיבלו מהם גרים דבר שלכאורה אסור אילו היו מזרע עמלק. המאמר מסיים ברשימת עמים רבים שרבותינו ציינו אותם כ”עמלק”, ככל הנראה מחמת התנהגותם כלפי העם היהודי.

‘אויגסבורגר’ או ‘אויסברענגר’ / הרב יוסף שלמה מאיר רמא
בשלהי תקופת רבותינו הראשונים באשכנז, התקבלו כינויים למהלכים של קושיות למדניות על שם ישיבות מוצאם, הידועים הם: ‘נירנברגר’ ו’רגנסבורגר’, על שם ישיבות נירנברג ורגנסבורג. מאמר זה סוקר את מקורו ומשמעותו של הכינוי ‘אויסברענגר’ ושל הכינוי ‘פירברענגר’, בתוספת כמה דוגמאות מספרי רבותינו האחרונים לקושיות ממין זה בסוגיות הש”ס. בהמשך המאמר מובאים כמה אופנים של תירוצים עקרוניים לקושיות אלו, ובסיומו סקירה קצרה על מקור הביטוי ‘בלא זעהער’ שהיה מוכר בין הלומדים באשכנז, ונזכר בדבריהם של ה’חות יאיר’ ורש”ר הירש.

זהותם של ‘גדול אחד’ ו’חסיד אחד’ המובאים ב’עיון יעקב’ / הרב יצחק ישעי’ ווייס רנה
רבי יעקב ריישר בספרו ‘עיון יעקב’, מספר על “חסיד אחד” שמת בערב יום הכיפורים, ודרש עליו “גדול אחד” - להסיר את התלונה שמת בערב יום הכיפורים שעל כך נאמר כי “סימן רע לו”. במחקר ועיון, שלב אחר שלב, מתבררת דמותם של אותם “גדול וחסיד” - זכותם תגן עלינו.

חשבון חמש מאות שנה / הרב גרשון חנוך ולדנברג רנח
"ראיה חשבונית לשיעור הילוך מיל" - דעות שונות נאמרו לגבי זמן הילוך "מיל" - ממנו נגזרות הלכות רבות למעשה. מאמר זה, מברר את הדעות השונות - בהן דעות גדולי אשכנז, כמו רש"י ובעל תרומת הדשן - תוך סקירה ברורה ופשוטה של תבנית הרקיע ותבנית הארץ.

נגיע למטרת האמת ליסד חברת שומרי שבת / מאיר הילדסהיימר רסה
במאמר זה, סוקר חבר מערכת ירושתנו, נסיון להקמת חברת 'שומרי שבת' אוסטרו-הונגרית. בנסיון זה היה מעורה רבי עזריאל הילדסהיימר, בעת ששימש כרבה של קהילת אייזנשטאט. מטרת החברה היתה לסייע בידי החפצים לשמור שבת למצוא מקום עבודה ומקור פרנסה ללא שיידרש לחלל את השבת. הנסיון - בסופו של דבר - לא צלח.

ימי נעורי / ברנהרד בנימין ז"ל רעה
זכרונות נעורים יחודיים לבן קהילת פונקפורט דמיין, המכילים תיאורים חיים ומקוריים, מתוך ראייה מפוכחת, חודרת משמעות ומלאת רגש פנימי, של חיי הקהילה הפוריים והתוססים כשבמרכזה ה'פרידברגר אנלאגה' - בית הכנסת הגדול של הקהילה החרדית בפפד"מ.

והמה בכתובים

עמודים: רצט - שז

סדרי ישיבה בבית הכנסת במצרים / הרב גרשון חנוך ולדנברג | היהודי שגרם לשבירת חלון הכנסיה בפראנקפורט / הרב בנימין שלמה המבורגר | לוח מצבה חדש לציון הרב מנירנברג זצ"ל / הרב דוד גולדשמיט | דעת רבותינו גדולי אשכנז - אודות הפאה הנוכרית / הרב שמחה גרשון בורר | על הביטוי "ליל הבדולח" / הרב שלמה קטנקה | על מכתבו של החתם סופר שהתפרסם בירושתנו ספר שביעי / מערכת ירושתנו

מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז בא"י ובחו"ל / לוח לשבתות ומועדי השנה לשנת תשע"ה שט

רבותינו שבאשכנז

בית המדרש של ישיבת וורמיישא על שם גדול תלמידיה - רש"י

נוסח התורה של רבי יהודה החסיד*

נוסח התורה הוזהר כמעט בכל אצל כל עדות ישראל, נובע מנוסח המסורה עליו עמלו דורות של חכמים, למן ימות עזרא הסופר¹ ועד לחתימת נוסח זה לפני למעלה מאלף שנים ע"י המלמד הגדול² אהרן בן משה בן אשר מן העיר מעזיא³ היא טבריה. בדורות שלאחר מכן עסקו המעתיקים וחוקרי נוסח המקרא בבירור דעתו של בן אשר זה.⁴

באשכנז של ימי הראשונים לא התקבלו תחילה הכרעות הנוסח של מסרני טבריה והם המשיכו להחזיק בנוסחאות עתיקות שהיו בידיהם, נוסחאות השונות בפרטים רבים מנוסח המסורה.⁵ זאת עד

- * מאמר זה נכתב בחיפזון, וייתכן שנפלו בו שגיאות שונות. עם הקוראים הסליחה.
- 1 על זמנו של נוסח המסורה ראה: ר' גורדיס, 'קדמותה של המסורה לאור ספרות חז"ל ומגילות ים המלח', תרביץ כז (תשי"ח), עמ' 444-469; ע' טוב, ביקורת נוסח המקרא, ירושלים תש"ן, עמ' 20-21; הנ"ל, 'נוסח המקרא בבתי הכנסת הקדומים', מגילות א (תשס"ג), עמ' 185-201.
 - 2 כך הוא מכונה במקורות מן התקופה.
 - 3 כך בדקדוקי הטעמים פרק א.
 - 4 ראה לדוגמא: מנחת שי, בראשית א, ג: "יהי אור... וכן הוא לבן אשר, ולבן נפתלי... ואנחנו סומכים על קריאת בן אשר, וכן סמך עליו הרמב"ם... וזה כלל גדול במקרא".
 - 5 הדעה המקובלת בעבר הייתה שנוסחם של ספרי אשכנז אין מקורם בנוסח עתיק, אלא בשיבושי מעתיקים גרידא. דעה זו אינה מקובלת כיום, ראה: י' פרץ, 'התורה בכתבי יד, בתיקוני סופרים ובספרי תורה אשכנזיים בתקופת ימי הביניים: נוסח, פרשיות פתוחות וסתומות וצורת השירות: חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"', רמת-גן תשס"ח, פרק שני, עמ' 92-175. וראה שם, עמ' 2-7 סקירה על מצב המחקר. על נוסחם של בני אשכנז ניתן ללמוד מספרי התורה ששרדו, תיקוני סופרים ואף חומשים עתיקים. על נוסחאות בני סמכא מאשכנז שחומשים עליהם חכמי אשכנז ראה ברשימה של ר' יהודה החסיד במאמר זה ובמאמריו של פנקובר להלן הערה 8. מקורות נוספים לנוסחים מוסמכים מאשכנז ניתן ללמוד מתוך פירושי התורה של חסידי אשכנז שהרבו לפרש את התורה בדרך רמז, ביניהם דרשות על כתיבם של המילים. במיוחד יש לציין את פירוש התורה המיוחס לרוקח, בני ברק תשל"ז המרבה להביא דרשות מסוג זה. כאן המקום להעיר על טעות נפוצה, כאילו קיימת רשימה של חסרות ויתרות של רבנו תם. מקורה של ידיעה זו הינה במחזור ויטרי, נירנברג תרפ"ג, ב, עמ' 658-673. שם, בהמשך לתיקון ספר-תורה לרבינו-תם, מופיעה רשימה הכוללת מופעי מילים על סדר התורה וביניהם משולבים מופעים של פרשיות פתוחות וסתומות וסדורות. לפי דעת המהדיר בהערותיו שם, עולה כי רשימת המילים באה לציין את כתיבן בתורה ובהתאם לכך הוא מעיר בכל מקום בו סוטה הרשימה מהנוסח המקובל. אך כשנעייין בכתב-יד לונדון 655 – שעומד ביסוד מהדורה זו של מחזור ויטרי – נגלה כי רשימה זו הינה רשימה של אותיות משונות, ואין היא באה כלל להורות את נוסח המילים עצמן. הדברים אף מתחזקים, היות ובסעיף שלפני הרשימה מופיעה הכותרת: "הלין תגי דס"ת ופתוחות וסתומות וסדורות". כלומר, מדובר כאן ברשימה הכוללת תגין ופרשיות בלבד. מי שעמד נכונה על משמעות רשימה זו הינו ש' זק"ש, מבוא לספר תגין, פריס תרכ"ו, עמ' 7. וראה גם י' פרץ (לעיל בהערה הנוכחית), עמ' 26, הערה 57, המביא דברים אלו בשם פרופ' י"ש פנקובר.

שאת את התקבל גם באשכנזי נוסח המסורה ובימינו נוסח האשכנזים זהה בכל לנוסח עדות המזרח⁶ ודומה מאד לנוסח עדת תימן.⁷

על נוסחם של ראשוני אשכנז בתורה נתפרסמו מחקרים שונים. מי שעסק בנושא זה במספר מחקרים מקיפים, הינו פרופ' יצחק ש' פנקובר, שפרסם עדויות על נוסח התורה של רבנו גרשום מאור הגולה, רש"י, רבי מנחם מיואני ועוד מחכמי אשכנז.⁸ במאמר זה אני מבקש לפרסם רשימה של חסרות ויתרות בתורה שניתן ליחסה לרבי יהודה החסיד. דרך עבודתי בנייתו הרשימה במקומות בהם היא סוטה מנוסח המסורה תהיה דומה לדרכו של פרופ' פנקובר במאמריו הנ"ל.⁹

א. ספר החכמה

חוקרים שונים ציינו לכך שריה"ח חיבר ספר בשם "ספר החכמה".¹⁰ ספר זה כלל לדבריהם רשימה של האותיות המשוונות בתורה. התחקות אחר מקור ידיעה זו¹¹ מובילה לכתב-יד ווימר 2-651 הכולל תורה, הפטרות ומגילות ובסיום כל כרך מכתב היד מופיע רשימה של האותיות המשוונות השייכות לחומשים הכלולים באותו כרך. בסיום כל רשימה מופיע הקולופון הבא:¹²

- 6 שינוי שנתקבל מאוחר מכולם הוא איות המילה "דכה". בספרי תורה אשכנזיים היה נהוג הכתיב "דכא". כתיב זה עדיין נוהג אצל חסידיו חב"ד, ראה: ספר המנהגים: מנהגי חב"ד, כפר חב"ד תשנ"ג, עמ' 32.
- 7 מספר השינויים בחסרות ויתרות בתורה בין התימנים לבין שאר העדות עומד על שמונה: מנשא/מנשוא (בראשית ד, ג); מעינת/מעיונות (שם ז, א); ויהיו/ויהי (שם ט, כט); תעשה/תיעשה (שמות כה, לא); האפוד/האפוד (שם כח, כו); בשמת/בשמות (במדבר א, יז); חדשיכם/חדשכם (שם י, י); בער/בעור (שם כב, ה). ראה הרב עמרם קורח, סערת תימן, ירושלים תשי"ד, עמ' קג-קד. וראה גם: הרב מ' ברויאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ז, עמ' 17, הערה 1; י"ש פנקובר, נוסח התורה בכתר ארם-צובה: עדות חדשה, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 68, הערה 180.
- 8 י"ש פנקובר, 'נוסח התורה בכתבי יד שכתבו חכמי אשכנז הראשונים במאות העשירית-השתיים עשרה', שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום יז (תשס"ז), עמ' 279-308; הנ"ל, 'נוסח המקרא שעמד לפני רש"י כפי שהוא משתקף בפירושו למקרא', רש"י – דמותו ויצירתו א (תשס"ט), עמ' 99-122.
- 9 בשלושה מאמרים נוספים מנתח פנקובר שינויים בין נוסח המסורה לנוסחים חוץ מסורתיים, ראה: י"ש פנקובר, 'כתב-יד ירושלמי של התורה מן המאה העשירית שהגיהו מישאל בן עזריאל (כתב-יד ק 3)', תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 49-74; הנ"ל, 'A sheet of parchment from a 10th or 11th century Torah scroll: determining its type among four traditions (Oriental, Sefardi, Ashkenazi, Yemenite)', Textus 21 (2002), pp 235-264; הנ"ל, 'כתב-יד של התורה מבורכה מסוף המאה ה"ט' (עם נספח על כ"י ז'נבה, גניזה 99)', בתוך: ר"י זר ו' עופר (עורכים), ישראל – מחקרים בלשון לזכרו של ישראל ייבין, ירושלים תשע"א, עמ' 155-178.
- 10 J.F. Hirt, Joh. Friedr. Hirt's orientalische und exegetische Bibliothek, Bd. VI, Jena (1774), S. 125-296; L. Zunz, Zur Geschichte und Literatur, Bd 1, Berlin 1845, S. 125-296; י"א בן יעקב, אוצר הספרים, וילנה תרל"ז-תר"מ, אות ח, 589; י' פריימן, מבוא לספר חסידים, פפד"מ תרפ"ד, עמ' ו; הרב ר' מרגליות, מבוא לספר חסידים, ירושלים תשי"ז, עמ' ג; מ"מ משי-זהב, קובץ ספרי סת"ם, עמ' 27.
- ראה: פירשט (J. Fürst, Bibliotheca judaica, Bd 1, Leipzig 1863, S. 170) הכותב כי 'ספר החכמה' של ר' יהודה החסיד כלל הלכות תפילה, אך אינו מביא לכך שום סימוכין.
- 11 ראה א"ב כספי ומ"ד וינטרויב, 'על זמנו של ספר תגין', ירושתנו ה (תשע"א), עמ' שב, הערה 11.
- 12 הנוסח למעלה משולב ע"פ הנוסח בשני הכרכים. הנוסח בשני הכרכים זהה בכל, חוץ מקיצורי מילים. קלופון

דרשה לשבת תשובה*

דרש שדרש מ"ו הגאון מהור"ר אברהם ברודא ז"ל
כשבא על כסא ממשלתו ונתמנה¹ לק"ק פראג בשבת תשובה².

איתא בחז"ל³, זו אומרים ישראל לפני הקב"ה, אם אנו עושים תשובה מי מעיד עלינו, אמר להם הקב"ה לרעה נעשיתי לכם עד שנאמר⁴ והייתי עד ממהר, וכל לטובה עאכ"ו שנעשיתי לכם עד, הה"ד⁵ שובה ישראל עד ה' אלהיך.

וקשה בזה, הרי שאלו מי מעיד עליהם על תשובה, כלומר שעלתה על דעתם, שיש להם מי שמעיד עליהם על העבירות ואינו יכול להעיד על תשובה, וא"כ מה השיב הקב"ה? ותו קשה, למה מביא פסוק זה דוקא והייתי עד ממהר?

נקדים מה דאי', שהקב"ה הוא עד והוא⁶ הדיין, והא קי"ל⁷ דאין עד נעשה דיין? ותי' מה שתירצו זצ"ל, דאיתא בשלטי גבורים⁸ סוף מסכת ב"ב היכא דאיכא הודאת בעל דין שחייב כמאה עדים ואין צריכים עדים רק לגילוי מילתא שזה הודאתו וחתימתו, בענין זה עד נעשה דיין

* מתוך עמ' 55 בכתב יד ורשה - המכון להיסטוריה יהודית 44 והוא זהה לכת"י 1183 שבספריית אגודת חב"ד - אהלי יוסף יצחק - ליובאוויטש, מס' סרט במלכת"י F30419. כה"י מכיל ברובו דרשות וחידו"ת מרבי יהונתן אייבשיץ, אך גם מאת ר' טעבלי שייאר (ר' דוד טבל משה יעקב בן ר' מיכל שייאר, אב"ד במברג, מגנצא), מהר"י כ"ץ (ר' יעקב הכהן פופרש כ"ץ, בעל שב יעקב, אב"ד דפ"פ דמיין), דרש זה מרא"ב, ועוד. חלק מדרוש זה מובא בספר קול יהודה, לר' יהודה בן חנינא זליג איש לונטשיץ, הוצאת לובלין, תרנ"ז, ליקוטים, עמ' 82-83 בשם רבי אברהם ברודא. דרשה זו הועתקה ונערכה ע"י הרב יוסף פראגר שליט"א, ותודת מערכת ירושתנו נתונה לו.

¹ על פי הסכמת ועד הקהל מיום כ"ב טבת תנ"ג, עקב חילוקי דעות בקהילה, הוחלט פה אחד למנות שני רבנים. למשרת אב"ד הראשון מונה רבי גבריאל עשקלש ולריש מתיבתא מונה רא"ב. בזמן הדרשה הזאת, טרם הגיע רבי גבריאל לפראג.

² ר' אברהם ברודא הגיע לפראג מרוידיניץ לפני ערב ראש השנה של שנת תנ"ד. את דרשתו הראשונה בפראג דרש רא"ב בשבת שובה שנת תנ"ד.

³ פסיקתא דרב כהנא פסקא כד אות טו, הובא בילקו"ש הושע רמז תקלב. "רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר עד ה' אלהיך, אומרים ישראל לפני הקב"ה רבש"ע אם אנו עושים תשובה מי מעיד עלינו, אמר להם הקב"ה לרעה נעשיתי לכם עד שנאמר וקרבותי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים, ולטובה איני נעשה לכם עד, הוי שובה ישראל עד ה' אלהיך".

⁴ מלאכי ג, ה.

⁵ הושע יד, ב.

⁶ אבות פ"ד משנה כב. "להודיע ולהודע שהוא אל, הוא היוצר, הוא הבורא, הוא המבין, הוא הדיין, הוא עד".

⁷ שו"ע חו"מ סי' ז סעי' ה.

⁸ נב ע"ב בדפי הרי"ף.

בהמה שנמצאה טריפה מעיקרא, דין הכלים שבישלו בהם חלבה

רבי גדליה מיץ-רוטנבורג נולד בעיר מיץ ביי"ג באלול תקי"ז לאביו רבי יעקב רוטנבורג שהיה מצאצאי המהר"ם מרוטנבורג.

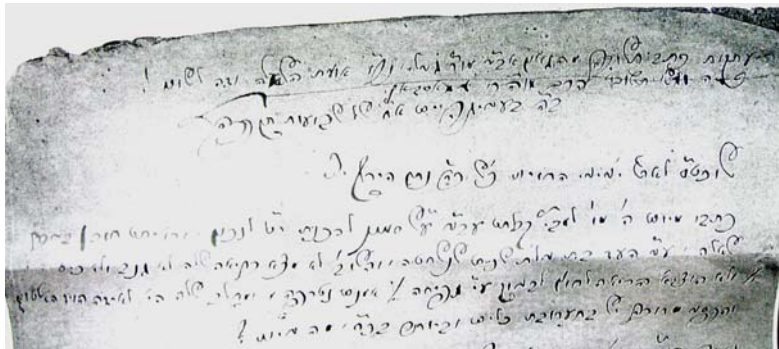
תחילה למד בישיבת מיץ אצל ה'שאגת אריה', ובהיותו בן 21 עבר לישיבת פיורדא בה למד 15 שנה ברציפות, בתחילה אצל רבי צבי הירש יאנוב ולאחר פטירתו אצל רבי משלם זלמן כהן בעל 'בגדי כהונה'. על תקופה זו מסופר עליו כי "למד בהצלחה רבה... עם כישוריים רוחניים יוצאים מן הכלל, בשקידה מופלאה, גמרא ופוסקים, מקרא ודקדוק... ידיעותיו היו מקיפות ביותר, לא רק את כל התנ"ך וכל מילה בה אגורים היו בזכרונו בשלמות... אלא באותה מידה שלט בכל מסכתות הש"ס, המדרשים, המפרשים והפוסקים". (רב"ש המבורגר, הישיבה הרמה בפיורדא, ח"ב, מכון מורשת אשכנז, בני ברק תש"ע, עמ' 527). התמנה לאב"ד בדיגהיים שבמדינת באדן בשנת תקנ"ו, שם נפטר בכ"ו ניסן תר"ו.

התשובה דלהלן, אינה ממנו, אלא תשובה שהעתיק "כל תיבה ותיבה בלי חסר ויתור", מכתב ידו של מוהר"י ממאסבאך - שלא עמדנו על זהותו. גם נמען התשובה - "כ"ש כ"ה נתן הירץ", לא זוהה.

התשובה עוסקת, בענין כלים שנתבשל בהם חלב מעו ספק טרפה. תחילה צידד להתיר מטעם ספק ספיקא אך דחה טעם זה ולבסוף התיר משני טעמים אחרים.

תשובה זו נמצאה בכתב יד שהיה מונח בתוך עותק של ספר הטור שהיה שייך לרבי אשר מארקס זצ"ל אב"ד דארמזטאדט, כיום ברשות משפחת קרוסקל. תורתנו נתונה לידידנו הרב יעקב קרוסקל שליט"א שמסר לנו את העתק כתב יד.

בעריכת התשובה השתדלנו לשמור על הכתיב המקורי כולל הפיסוק, אך פתחנו כמעט את כל ראשי התיבות (כדי להקל על הקוראים), בסימון גרש על כל אותיות הר"ת.

אמת ליעקב – ספר ויקרא*

לפרשת ויקרא

[א' זעירא דוקא בזיקרא שבפרשה זו]

יש ליתן טעם הא דכתיב א' זעירא. דכתבו המפרשים¹, שהוא להראות ענוה, משום ד"ויקר" כתיב אצל אומות העולם, ולמשה אמר בלשון שמלאכי השרת משתמשין בו, שנאמר "ויקרא זה אל זה", ומשה היה עניו מאד ולא רצה בגדולה וזה מורה חשיבות קטן.

וצ"ע, הלא כתיב ב' פעמים כבר בתורה לשון "ויקרא"², ולמה הראה לנו ענווה רק כאן? וי"ל, דכמו שמצינו (מגילה לא ע"ב) באברהם בברית בין הבתרים שהשיב הקב"ה לאברהם דהקרבנות שיתכפרו בניו בזמן המקדש, והשיב אברהם מה יעשו בזמן שאין בה"מ קיים, וע"ז תקנו תפילות במקום תמידין, ותקנו הם שחרית ומנחה כנגד שני תמידין ליום. אבל עדיין מחוסר תיקון מי שצריך להקריב עולה וחטאת ומנחה ותודה וכדומה לו שאר הקרבנות, ובזה הסדר ויקרא, נאמר לו הדינים של שאר הקרבנות כנ"ל. וע"ז רצה משה להראות לנו תיקון טוב וישר לזה בזמן שאין בה"מ קיים, ואיתא בגמ' (סוטה ה ע"ב) על הפסוק (תהלים נא, יט) "זבחי אלוקים רוח נשברה" - "אדם מביא עולה שכר עולה בידו וכו' מנחה וכו', כיון שהוא עניו ושפל רוח מעלה עליו כאילו הקריב כל הקרבנות כולן". ולזה כיוון משה אשר הראה לנו כאן להיות עניו, ובזה תיקן כל הקרבנות כולן מה שנאמרו בפרשת ויקרא, וק"ל.

[מיעוט אהרן מן הדיבור לבאר למה לא גירש את אשתו]

בפירוש רש"י (ויקרא א, א): "אליו - למעט אהרן" וכו'. ע"ש במזרחי שפירש, דע"כ "אליו" אתי למעט את אהרן, דאי לא בא למעט רק ישראל לבד, לא איצטריך מיעוט דאליו, דכבר כתיב מיעוט "אל משה", דמעט למשה ולא לישראל, כדפירש רש"י.

* המשך מירושתנו ספר שישי תשע"ב וספר שביעי תשע"ד. ראה שם בספר שישי במבוא על המחבר ועל החיבור. וכבר אמור שם: כל התוספות בתוך הדברים, הן בסוגריים עגולים והן במרובעים, כולן נוספו ע"י המערכת. המוסגר בסוגריים משוננים, נמצא במקור והינו הערות התלמיד המעתיק – רבי משה מנהיים. כדרכם של מחברי אותה תקופה, אין ציטוטי המקורות מדוייקים ומלאים, אלא רק זהים בתוכנם (אך גם כשאינם מדוייקים סומנו במרכאות לנוחות המעיין). סימני הפיסוק וכותרות המשנה לא יצאו מידי המחבר.

1 רש"י, פירוש הרא"ש ועוד.

2 למעשה נמצא עוד ד' פעמים: "ויקרא אליו אלקים מתוך הסנה" (שמות ג, ד); "ויקרא אליו ה' מן ההר" (שמות יט, ג); "ויקרא ה' למשה אל ראש ההר" (שמות יט, כ); "ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן" (שמות כד, טז). (ואולי את השניים הראשונים לא החשיב, באשר לא נאמר בהם בפירוש "ויקרא אל משה", אף כי נזכר שמו קודם לכן בסמוך).

שו"ת בסוגיא דספק אכל חלב (כריתות יט, ב)

ב"ה פה פרוען קירכין יום ד' ער"ח אלול [תרי"ב] לפ"ק
שלום וכל טוב להרב הגה"ג מופת הדור כש"ת מו"ה עזריאל הילדסהיים אב"ד דק"ק
אייזנשטאט נ"י לנצח עם אשתו היקרה תחי' עם בנו [אהרן] בנן של קדושים למזל טוב ויוכה
לגדלו לתורה לחופה ולמעשים טובים ולהפיץ מעיין התורה לאורה עד ביאת הגואל במהרה
בימינו אמן.

ראשון הוא לכל החוסים בו בצילו יחסה ומתורתו ירווין בדשן ביתו ה"ה בני דוב ויקירי כמר
יצחק איטשה נ"י ואחיו לוי נ"י¹, שילמדו בהתמדה גדולה וחפץ ה' יצליח בהם ולא ישפכו אל
הבל ימיהם, ואז יהיה טוב להם כל ימיהם עד עולם אמן.

שנית, אודיע למעלתו שאני הייתי בק"ק אלטונא ולמדתי שם שיעור תנ"ך, וגם גיסו היקר
כש"ת מו"ה [אליהו] מונק נ"י² עם אשתו היא אחותו הצנועה תח', עשו עמי טובה גדולה, ע"כ
אהבתם לא אשכח לנצח...

והנה עתה אני לומד הסוגיא דפרק ספק אכל במסכ' כריתות קשה לי כמה קושיות. האחד,
דקאמר מאי בינייהו, וקאמר איכא בינייהו כזית ומחצה, ופירש"י ז"ל, כגון ב' חתיכות בזו כזית
ובזו כחצי זית, ואמאי לא מצי למימר בחתיכה אחת ואכל כזית ונשאר חצי. וע"ז שפיר יכול
לתרץ דאי הגמרא איירי בחתיכה אחת, מצי למימר שיש כאן שני זיתים בחתיכה אחת, אע"כ
שיש שני חתיכות (א). אבל קשה מפני מה לא אמרו בגמרא דאיירי בחתיכה אחת ואפילו יש בה
שני זיתים (ב).

ועוד אני מסופק אם יש כאן ב' חתיכות אבל הם ניכרים שהם מחתיכה אחת, אם אני קורא
בהם מצות. ואפשר שזה [משום דסבר] רבא הדין של ר' נחמן דצריך להיות איסור קבוע, א"כ
אם יהיה לפניו שתי חתיכות והם של חתיכה אחת שנחתכה לשנים לא הוי איקבע איסורא (ג).

* נמסר ע"י נינו, הרב נפתלי צבי הילדסהיימר, ירושלים.

- 1 מדובר בתלמידים של ר"ע הילדסהיימר בשיבתו באייזנשטאט. יתכן שר' דוב בינשטוק הוא אשר נזכר
בהספד שנשא ר"ע הילדסהיימר בקהילת הברשטאט, בכסלו תרי"ב: 'ואמרת הנוסחא הבאה, אשר הוגד לי
ע"י תלמידי ביענענשטאק'. שו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר, אבן-העזר חושן-משפט, עמ' תמד.
- 2 ר' אליהו מונק (תקע"ח-תרנ"ט) תלמיד ר' עקיבא איגר בפוזן ור' יעקב עטלינגר באלטונה. גיסו של ר"ע
הילדסהיימר. בשנת תר"י נתקבל כמורה ב'בית חנוך נערים' בהמבורג, וכן פעל, יחד עם ר' יוסף ענאך, כעורך
כתב העת 'שומר ציון הנאמן', בו פירסם מחידושי תורתו. בשנת תרל"ג מונה כרב הקלויז באלטונה, ובשנת
תרמ"ה כדיין בבית-הדין המקומי. בשנת תרמ"ח, בימי מחלתו של הרב המקומי ר' אליעזר לאב, ניהל יחד עם
ר' יעקב כ"ץ, את ענייני הרבנות. בשנת תרנ"ב, עם פטירתו של ר"א לאב, כיהן כרב הקהילה, עד שנת תרנ"ד,
בה מונה לכהונה זו ר' מאיר לרנר.

אגרות רבי נחמן נתן קורונל לרבי עזריאל הילדסהיימר

רבי נחמן נתן קורונל, נולד בהולנד בשנת תק"ע וקיבל תורה מחכמי אמשטרדם, ובעיקר מרבי צבי הירש לעהרן שעמד בראש הארגון 'פקידים ואמרכלים'. במלאות לו עשרים שנה (בשנת תק"צ) עלה ארצה, והתיישב בצפת. כאן החל בפעילותו הציבורית, כשנתמנה כשד"ר הקהילה הספרדית למערב אירופה. בשנת תקצ"ה נשא לאשה את מרת שפרה בריינדל, בתו של רבי חיים גדליה, חתנו של רבי דוד צבי אויערבך, רבה של קרמניץ ומוהילוב. אשתו זו, היתה ידועת חולי, כמשתקף מהקדמות ספריו, וכן מאגרותיו המתפרסמות כאן.

בשנת תקצ"ז, לאחר רעידת האדמה שהחריבה את צפת, עלה ירושלימה, בה שקד על התורה ועל העבודה יומם ולילה. בבתי מדרשותיה של ירושלים גילה אוצר בלום של כתבי יד קדמונים, וכאן החל מפעל חייו: להוציא לאור ספונות קדמונים לאור עולם. הוא קיבץ ואגר כתבי יד רבים, תר וחפש אחריהם בבתי המדרשות בירושלים ובחרון, עד כי באותה תקופה (סביבות שנת תר"י) היו תחת ידו כחמשה עשר קבצי כתבי יד ישנים.

החיבור הראשון שהוציא לאור, היה כתב יד של הש"ס, שלדבריו היה לעיני הרמב"ם. בדקדוק קדוני העלה על הכתב את השינויים ביניהם, ובמקום שמתיישבות על ידי גרסאות אלו קושיות שהקשו המפרשים השונים, הוא ציין אליהן וביאר את סילוק הקושיה. עלה בידו להדפיס רק את שינויי הנוסחאות למסכת ברכות, תחת השם 'בית נתן'. את ספרו זה הדפיס בשנת תרי"ד בווינה, שם התוודע לאוצרות נוספים בבית הספרייה המלכותית שבעיר.

כעשר שנים לאחר מכן, הוציא לאור 'חמשה קונטרסים' (וינה תרכ"ד), ש'נמצאו בין קובצי כתבי יד על קלף יקרים ישנים וקדמונים'. שנה לאחר מכן הוא מסר להוצאה לאור בוורשה את כתב היד של סדר רב עמרם גאון שמצא בחברון, וסידרו לדפוס. וכעבור עשר שנים הוציא לאור 'תשובות הגאונים' (וינה תרל"א). הספר הראשון שהוא כולו מפרי רוחו, עמלו ונסיונו - בנסיעותיו חוצה לארץ - הוא זכר נתן (וינה תרל"ב), 'זכירות ודינים לעובדים דרכים ימים ומדברות... וצריך לתלמיד חכם ההולך בארצות איירופה להיות בקי בהם'...; פסקי חלה (ירושלים תרל"ו) - אליו צירף קונטרס מפי עמלו על אודות הפרשת חלה במקומות הרחוקים מארץ ישראל.

את הספר אלפסי זוטא, הוציא לאור בערוב ימיו (ירושלים תרמ"ה), כשהוא כבן שבעים וחמש. מחבר הספר, רבי מנחם עזריה מפאנו, חי בזמנו של ה'בית יוסף'. הספר הוא 'קיצור ספר האלפסי, בתוספות פסקים וחידושי דינים', וכתב היד, שהיה בעבר ברשותו של רבי חיים יוסף דוד אזולאי - החיד"א - צוטט רבות בספריו ההלכתיים.

הרבה עיקולי ופשוירי עמדו לנגדו עד שזכה לראות ספר זה יוצא לאור עולם. רק בשנת תרמ"ה, הצליח סוף סוף להדפיס את ספרו. בהקדמתו התנצל על כי לא הדפיס מתוך כתב היד אלא את החלק על מסכת ברכות ומסכתות קטנות - "וגם בזה, לא היה בידי כי דלותי מאוד, עד כי הרב המדפיס הוכרח לקחת ממני ספרים מספרי בשכרו..." רנ"ק הביע את תקוותו, כי עתה, לאחר שיצא לאור החלק הראשון מן הספר, ישכילו נדיבי העם לתת את חלקם.

באגרותיו דלהלן, משתקפים מאמציו להביא את הספר לדפוס, ומאמציו לעורר נדיבי עם שיסייעו בידו. ובין השיטין עולים ענינים שונים, וכן חידושי תורתו.

תשובותיו של רבי עזריאל הילדסהיימר (להלן: רע"ה) לאגרות רנ"ק, אינם בנמצא (מלבד טיוטת תשובה שרשם בגליון, להלן אגרת ה) - הערכתו של רע"ה אליו, באה לידי ביטוי, בהערת אגב, באחת מאגרותיו, בה מנה את גדולי ירושלים, והזכיר שלושה מהם, והם: רבי מאיר אויערבאך בעל 'אמרי בינה', רבי נחמן נתן קורונל ורבי שמואל סלנט¹.

רנ"ק נפטר ביום כ"ז מנחם אב תר"נ, ומנוחתו כבוד בהר הזיתים בירושלים. תולדותיו של רבי נחמן נתן קורונל, התפרסמו לאחרונה בארוכה בספר 'שפירי ירושלים' (לתולדות חתנו רבי הירש מיכל שפירא בעל 'ציץ הקדש', ירושלים תשע"ד). האגרות השמורות בעזבונו של רע"ה, נמסרו באדיבות חבר המערכת, נינו, מאיר הילדסהיימר, שגם שם עינו לטובה על אופן עריכתם והתקנתם לדפוס, והארותיו היו לעיניים.

[ראשי תיבות בלתי שכיחים פוענחו בהערות שוליים, בפעם הראשונה בה הם מופיעים].

שלמה יהודה ליב הופמן

אגרת א

[מכתב לד"ר זליגמן מאיר]

ב"ה פעה"ק ירושלים ת"ו ה' כסליו תר"ם קרנו בכבוד.

מציון מכלל יופי אלדים יופיע, החיים והשלום העושר והכבוד וכל טוב סלה, למעלת כבוד

הרב המאיר לארץ במ"ע² היקר ידיש פרעסע Dr. Meyir³.

אחדש"ת כדת וכהלכה ליראי ה' ולחושבי שמו, ואת כל אשר אתו עמו, שלום וישע רב.

1 אגרות רבי עזריאל הילדסהיימר, ירושלים תשכ"ו, עמ' נד. אגרתו אל רבי עקיבא לעהרן, מיום כ"ז באדר תרל"ג.

2 = במכתב עת.

3 השבועון 'ידישע פרעסע' (Die jüdische Presse) [להלן: י. פ.] נוסד ביוזמתו של רע"ה בשנת תר"ל. ד"ר זליגמן מאיר (Dr. Seligmann Meyer) היה עורך השבועון 'ידישע פרעסע' משנת תרל"ו. בשנת תרל"ח עבר לרגנסבורג וכיהן בה אח"כ כרב, אך בפועל נראה שהמשיך לערוך את העיתון. משנת תרמ"ד שימש כעורך רבי צבי (הירש), בנו של רע"ה, עד לפטירתו בשנת תר"ע.

שיעורים במסכת גיטין*

גירושין בקניני חצר ואגב

גיטין ע"ז ע"ב: "ההוא שכיב מרע דכתב לה גיטא לדביתהו בהדי דמעלי שבתא ולא הספיק למיתביה לה, למחר תקף ליה עלמא, אתו לקמיה דרבא, אמר להו זילו אמרי ליה ליקנה ניהלה לההוא דוכתא דיתבי ביה גיטא ותיזיל איהי ותיחוד ותפתח ותחזיק ביה, דתנן נעל גדר פרץ כל שהוא הרי זו חזקה, אמר ליה רב עיליש לרבא מה שקנתה אשה קנה בעלה" וכו'. ופירש"י, "הרי זו חזקה לקנות שאין המוכר יכול לחזור בו, דהשתא קא יהיב לה חצר וגיטה בתוכו, ותנן נכסים שאין להם אחריות נקנין עם נכסים שיש להם אחריות בכסף בשטר ובחזקה".

משמע מפירש"י שהגט נקנה אגב הקרקע. ותמה הר"ן שאם המדובר כאן בקנין אגב, למה ליה לאקנויי דוקא ההוא דוכתא דיהיב ביה גיטא, הא לקנין אגב לא בעינן ציבורין. ועוד, דאשה אינה מתגרשת בקנין אגב לפי שאין זו נתינת הבעל. לכן פירש הר"ן דאירי כאן בקנין חצר. ועוד הקשו על רש"י [פנ"י ועוד] מהא דאמר רבא לעיל כ"א ע"א, כתב לה גט ונתנו בחצרו וכתב לה שטר מתנה עליו דקנאתו ומתגרשת בו, ומוכח בסוגיא שם שמדין חצר הוא.

ובביאור הענין י"ל דמצינו שלשה דרכים בקנינים: קנינים מצד הקונה, כגון משיכה, חצר וכו'. קנינים מצד המקנה, כגון כסף וכו'. וקנינים מצד הקונה והמקנה, כגון מסירה בבע"ח, ושטר בקרקע וכו'.

ויש לעיין בגדר קנין אגב באיזה דרך הוא. ונראה דתליא באיבעי דקידושין כ"ז ע"א "שדה לאחד ומטלטלין לאחר מהו". ואילו קנין אגב היה קנין מצד המקנה, א"כ מה לי הקנה הקרקע והמטלטלין לאותו אדם, מה לי הקנה הקרקע לאחד ומטלטלין לאחר, סוף סוף שניהם חלים מצד המקנה. אבל אילו הוי קנין מצד הקונה, או לכה"פ גם מצד הקונה, הרי שפיר איבעי"ל דשדה לאחד ומטלטלין לאחר לא קנה, שהרי הקונה של הקרקע לא שותף במעשה הקנין של המטלטלין, והקונה של המטלטלין אינו שותף במעשה הקנין של הקרקע, ושפיר אינו יכול לחול כלל.

והדברים מבוארים במש"כ רש"י ב"מ י"א ע"ב בד"ה אינה ממון, וז"ל "אלא אפקורי בעלמא אפקר גבייהו, וכי אוגר להו מקום, קנתה לו חצרו בתורת חצר, כשאר הפקר", עכ"ל. הרי דפירש דברי הגמ', דאם טובת הנאה אינה ממון, לא מהני סודר, מדאין לבעל הטובת הנאה כח להקנות,

* עובד על יסוד רישומים של שיעורים בבית המדרש לרבנים בברלין, שרשם רבי יונה מרצבך זצ"ל (תרס"א-תשמ"א), תלמיד בית המדרש לרבנים, לימים רבה של קהילת דארמשטאט ולאחר מכן מראשי ישיבת "קול תורה" בירושלים. נערך ע"י הרב נפתלי צבי הילדסהיימר, ירושלים. השיעור נמסר ביום ג' בשבט תרפ"א, השיעור השני דלהלן נמסר ביום כ"ב בשבט תרפ"א.

מורה מקומות

של הו"ת זה תיכות גמרות כפירדא

הקיצ דתקפה לפ"ק

הו"ת היה בכ"מ דף ק ע"ג וע"כ סוג דתקפה כה"ן
לקה שייך הגמ' בכ"מ דף ק"ב וכל"כ דף ק"ה סג' ומרחה
כבש"ה דף י"ב ע"ג סוגית מתוך . על חב השבועות מהג"ה הנ"ל
לזה שייך כביצה דף ל"ב ע"ב . מתני' ג' דברים וכו' . כ"פ נשא מהג"ה
גם שייך לזה שבת דף ל"ט ע"ב חמי עכ"ה . כ"פ כבעלין . עלה לך קרח . מהג"ה
כיוצא דף י"ד ע"ג מתני' ג' ימים וכו' . כ"פ חוקת - בלל . מהג"ה הנ"ל
כיוצא דף ט"ג ע"ג נב' . משנ' חלום ז' . כ"פ המצ' ל"ס - מהג"ה

הלכה ותוספות

מראה מקומות לשיעורי 'הלכה ותוספות' (הו"ת) של רבי וואלף האמבורג

איסור הפסד פירות שביעית

"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו), ודרשו חז"ל (ע"ז סב ע"ב): "לאכלה ולא לסחורה". ועיין ברמב"ן בספר המצות (שכחת העשין ג), המונה מצוה דאורייתא של אכילת פירות שביעית, ז"ל: "מצוה שלישית שאמרה תורה בפירות שביעית 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה' ודרשו 'לאכלה ולא לסחורה'. וזה דבר תורה הוא..."

עוד דרשו חז"ל (פסחים נב ע"ב) "לאכלה ולא להפסד". ולכן פסק הרמב"ם שאין להפסיד את הפירות בכמה וכמה אופנים, וכגון: "אין אוספין פירות שביעית כשהן בוסר" (רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ה הט"ו) וכן "לקוץ אילנות... משיתחיל לעשות פרי אסור לקוץ אותו שהרי מפסיד האוכל" (רמב"ם שם הי"ז).

דין קליפות פירות שביעית

שאלה: האם מותר לקלוף פירות שביעית קליפה הראויה לאכילת אדם בעודה מחוברת לפרי, במקום שאחרי שהסיר אותה שוב אינה ראויה אלא לאכילת בהמה (כמו תפוז וכדו').

תשובה: לכאורה יש להביא ראייה מהירושלמי (שביעית פ"ח ה"ב), דאין מחייבין אותו לאכול קניבת ירק, ופי' הפני משה (במתני' שם): "אין מחייבין אותו לאכול דבר שאין דרכו לאכול... קניבת ירק, וזהו הנשאר מהפסולת הירק אחר שקנבו וברירו אותו", הרי שאין חיוב לאכול את פסולת הירק.

אבל עדיין יש לחלק, דשאני התם שאין דרך האדם כלל לאכול פסולת הירק (גם כשהוא מחובר לירק), ולכן משמיע לנו דאין בהם החיוב לאכול קניבת הירק. משא"כ כאן בזמן שהקליפה על הפרי, הרי היא ראויה לאכילת אדם, וא"כ יאסר לקלפה משום לאכלה ולא להפסד.

אלא דנראה להביא ראייה, שהרי הרמב"ם פ"ה ה"ב וג' מביא בדין שביעית בתרומה ובמסכת תרומה פי"א מ"ה (ברמב"ם פי"א ה"ה) מביא "כדרך שמרקדין את הקמח בחולין כך נוהג הכהן בתרומה", הרי דמותר לו לעשות כדרך שעושה בשלו.

אלא דגם אם הקליפה אחרי שהסיר אותה ראויה לאכילת אדם, נראה דאין איסור לקלפה. דיש לחקור לפי דעת הרמב"ן, האם המצוה היא "האכילה", וכל מה שמוסיף לאכול קיים מצוה יותר גדולה, ור"ל שאם יש פרי של שביעית חייבים לאכלו. או דלמא עצם המצוה היא, אם אוכלים פירות שביעית מקיימים מצוה, אבל לא שחייב לחפש אחרי פירות שביעית. (כעין מה שמצינו במצות בפסח - הכזית הראשונה הוא חיוב לאכול, ולדעת הגר"א כל כזית שהוא אוכל מקיים בה מצוה, אבל אין על כל כזית החיוב כמו הזית הראשון).

דעת המהרי"ל בברכת הדלקת נר חנוכה עובר לעשייתו

בסדר ברכות והדלקת נר חנוכה, כתב הרמ"א (או"ח סי' תרעו סעי' ב): "ויברך כל הברכות קודם שיתחיל להדליק", עכ"ל. ומקורו מתשובות מהרי"ל (סי' קמה), שכתב שם: "דאין להדליק עד שיגמור כל הג' ברכות הכא, כמו שעושין בקריאת מגילה ונטילת לולב דכולהו בעינן עובר לעשייתן". והיינו ע"פ דברי הגמרא במסכת מגילה (כא ע"ב) "כל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן". ואמרינן התם "לפניה מאי מברך... מנ"ח" [על מקרא מגילה, ושעשה נסים, ושהחיינו, רש"י]. ומשמע שכל אלו שלושת הברכות, בכלל ברכת המצוות דמברך לפניה, וה"ה בנר חנוכה, דמאי שנא.

אמנם יש בדבר זה אריכות גדולה, ועיקר הנידון לחלק הוא משום דאשכחן בנר חנוכה ענין חדש והוא ברכת הרואה. וכמ"ש במסכת סוכה (מו ע"א) ונפסק בשו"ע (או"ח סי' תרעו סעי' ג) "מי שלא הדליק ואינו עתיד להדליק באותו הלילה, וגם אין מדליקין עליו בתוך ביתו, כשרואה נר חנוכה מברך, שעשה נסים, ובלייל ראשון מברך גם שהחיינו".

ולכן יש לדון בברכת נר חנוכה, דגם המדליק דמברך ברכה נוספת על ההדלקה, מ"מ ברכות אלו של שעשה נסים ושהחיינו הם משום ראיית הנר דומיא דרואה, ולא משום חיוב ודין דמדליק, ולא דמי למגילה, דלא שייך בה כי אם דין הקריאה, וכמו דעיקר הברכה דמגילה מברך עובר לעשייתן, ה"נ שעשה נסים ושהחיינו מברך עובר לעשייתן. אבל בנר חנוכה, שברכות שעשה נסים ושהחיינו, יתכן שהם מצד מצות ראייה, וזה יש לברך רק לאחר ההדלקה.

ויעויין בספר החשוב וישב הים להגר"י הלל שליט"א (ח"א סי' יא), שהאריך והעמיק בזה הרבה, מראשונים ואחרונים, והכלל העולה מהדברים בקצרה, שיש מדקדקים לברך ברכת להדליק ומדליקים מיד, ואח"כ כשראו הנר דולק מברכים שעשה נסים ושהחיינו, [ובפוסקים הביאו בשם המסכת סופרים דאומרים הנרות הללו אחר שהדליק, ואח"כ מברך שעשה נסים ושהחיינו], וכן נהגו מהרי"א בעל תרומת הדשן כמובא בלקט יושר, וכן המהר"א טירנא בספר המנהגים ויעוי"ש בהגהות המנהגים.

אכן בתשו' מהרי"ל כתב דהמסכת סופרים (פרק כ ה"ו) שכתב שמברך להדליק נר, ואח"כ מדליק ואחרי שאומר הנרות הללו, מברך שעשה נסים ושהחיינו, "איכא למימר דסבירא כמ"ד בירושלמי (ברכות פ"ט ה"ג) בשעת עשייתן. ואנו אין לנו אלא תלמוד דידן דעיקר".

וכן הוא העיקר להלכה ולמעשה וכמו שכתב הרמ"א, וכן נהגו בכל תפוצות ישראל, [ועי' מה שסיים בזה הגר"י הלל שליט"א לענין השרידים אשר ה' קורא הנוהגים בכל דבריהם ע"ד האר"י ז"ל והרש"ש ז"ל להם נאה ויאה שיעשו כדעתו, ודהיינו שידליקו מיד אחר ברכת להדליק, ואח"כ שאר הברכות].

מצות שמחה בליל יו"ט, וחיוב אכילת בשר בו

נהגו בדורות האחרונים בקהילות אשכנז, לקיים את סעודת ליל חג השבועות במאכלי חלב, ורבים מעירים שיש בכך משום ביטול מצות שמחת יו"ט, שכידוע אין שמחה אלא בבשר ויין. וענין זה טעון בירור משתי פנים: א. האם יש מצות שמחה בליל יו"ט (ראשון). ב. אם חובת אכילת בשר משום שמחה, היא רק בבשר זבח שלמים או בכל בשר בהמה, או שאין חיוב כלל באכילת בשר ואפשר לצאת בכל דבר המשמח כגון יין וכדו'.

וראש לכל, נבוא אל דברי חז"ל ורבותינו הראשונים והאחרונים. וז"ל הגמ' בסוכה מח ע"א על מתני' דהשמחה כל שמונה, "מנא הני מילי דתנו רבנן והיית אך שמח לרבות לילי יום טוב האחרון, או אינו אלא יום טוב הראשון, כשהוא אומר אך, חלק. ומה ראית לרבות לילי יום טוב האחרון ולהוציא לילי יום טוב הראשון, מרבה אני לילי יום טוב האחרון שיש שמחה לפניו, ומוציא אני לילי יום טוב הראשון שאין שמחה לפניו", ע"כ.

ועיי"ש בפ"י רש"י שביאר, ששאלת הגמ' היתה מנא לן דאיכא דין שמחה ביום שמיני, דהתורה לא אמרה בפירוש אלא שמחה בשבעת הימים, ותיצרו דילפינן מקרא שלילו של יו"ט אחרון חייב וכ"ש יומו שהלילה טפל לו¹.

ויעויין בתוס' פסחים ע"א ד"ה לרבות, שכתבו בשם ריב"א שלא דוקא ליל יו"ט אחרון נתרבה בשמחה, אלא כל הלילות חוץ מליל הראשון נתרבו לשמחה. דסד"א דדין שמחה זו היא כדין שמחה דלולב דכתיב ביה ושמחתם לפני ה' אלוקיכם ואינו נוהג אלא ביום, ואדרבה ליל יו"ט אחרון יש בזה יותר חידוש כיון שהוא רגל בפ"ע וממילא יש לו צד שהוא כיו"ט ראשון שאינו מחויב לזבוח בעיו"ט כדי שיהא לו בשר בלילה ראשונה.

¹ אמנם בפסחים ע"א ע"א כתב רש"י להדיא דליל אחרון דוקא ויומו פטור משום דכתיב בקרא להדיא שבעה ימים הרי דשמיני אימעות משמחה, והתוס' שם הקשו על דברי רש"י שם דהא תנן להדיא בסוגי' הנ"ל במסכת סוכה שהשמחה שמונה ועוד הק' שם טובא על פי' רש"י יעוי"ש, ובמהרש"א סוכה מב ע"ב כתב דרש"י חזר בו בסוכה ממה שפי' בפסחים.

ועיי' במלבי"ם (דברים טז, טז) שכו' ליישב שרש"י בפסחים איירי לענין זביחה, דקרא דאמר שבעה איירי בחגיגה וצריך לאכול בשר מדבר שאתה מביא ממנו חגיגה וזה לא נאמר אלא בשבעה ימים, ומהסוגי' בסוכה לא שמענו אלא שיש חיוב שמחה, אך דין שמחה של אכילת בשר קרבן זה אינו אלא בשבעה ימים.

ולכאור' צ"ע דהן אמת שדין קרבן חגיגה אין בשמיני דאף שהוא רגל בפני עצמו אך לא נאמר דין קרבן חגיגה אלא ביום הראשון של חג, וכל שאר הימים ואף שמיני בכלל הם ימי השלמה לקרבן חגיגה זו וכמבואר ברמב"ם ריש הל' חגיגה יעוי"ש, אך דין אכילת בשר דשמחה אינו משל קרבן חגיגה אלא משל קרבן שלמים וכמבואר ברמב"ם פ"א מחגיגה ה"א וז"ל בתו"ד והשמחה האמורה ברגלים היא שיקריב שלמים יתר על שלמי חגיגה, ואלו הם הנקראים שלמי שמחת חגיגה שנאמר וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלקיך עכ"ל, וכיון שנתרבה יום השמיני לשמחה הרי דינו בבשר של קרבן דוקא כדין שמחה של ימים הראשונים.

תורת אמן

הדלקת נרות שבת, מתוך ספר 'מנהגים' (ביידיש) לרבי שמעון גינצבורג

על ניקוד תיבת 'גליותינו'

חמש פעמים ביום אומר כל יהודי את תיבת 'גליותינו', שלוש פעמים בשלוש תפילות העמידה בברכת 'קבוץ גליות', ושתי פעמים ב'מודים דרבנן'.

בסידורי האשכנזים והספרדים הנפוצים בימינו תיבה זו מנוקדת: "גְּלִיּוֹתֵינוּ" דהיינו שהלמ"ד בקובוץ¹. לעומת זאת, בסידורי התימנים התיבה 'גליותינו' מנוקדת כך: "גְּלִיּוֹתֵינוּ" (דהיינו שהלמ"ד בחירי"ק² ולא בקובוץ או בשורוק).

אולם באמת אין כאן חילוף בין המסורות, הניקוד "גְּלִיּוֹתֵינוּ" אינו אלא 'תיקון' מדקדקים אחרונים, והניקוד הישן של תיבה זו הוא "גְּלִיּוֹתֵינוּ", וכמנוקד בכל הסידורים מכל העולם כולו עד לפני כארבע מאות שנה, הכוללים עשר מסורות שונות³ - שנפרדו זו מזו לפני יותר מאלף שנה, בתפילת העמידה וב'מודים דרבנן'.

- 1 ליתר דיוק שורוק חסר. ולפיכך היו"ד שאחריו רפה, וכן כתב בסדור רש"ס המובא להלן. על קובוץ המשמש כתנועה גדולה ראה: 'לויפר', 'מבטא התנועות', ירושתנו, ספר שני (תשס"ח), עמ' קסא-קסב.
- 2 חיריק זה לכאורה הוא חיריק חסר (שהרי היו"ד שאחריו עיצור בפני עצמו), ולפיכך היו"ד שאחריו דגוש בדגש חזק, [שהרי אחרי תנועה קטנה צריך לבוא שוא נח או דגש חזק (הכולל בתוכו שוא נח, שהרי הדגש חזק מכפיל את העיצור ונמצא שיש כאן כאילו יו"ד כפולה הראשונה בשוא נח והשנייה בחולם)], אך באמת החיריק כאן הוא חיריק מלא החסר יו"ד, אלא שאף על פי כן היו"ד שאחריו דגוש בדגש חזק וכמו בתיבת 'הלויים', וטעמו של דבר שמעתי מהמדקק הרב יעקב לויפר שליט"א שלולי הדגש קרוב היו"ד להיבלע ולהיהפך לאל"ף.
- 3 נקדים שיש כמה חילוקים בין ניקוד התפילה לנוסח תפילה: האחד שבעוד שבנוסח התפילה יש בידינו 10 מסורות עדות שונות, ועוד שלשה סידורים שנערכו ע"י חכמים שונים [נמנו במאמרי הקודם] הצעת מיפוי ראשוני של נוסחי התפילה השונים, ירושתנו, ספר שביעי (תשע"ד), עמ' רנג-רנז].
לגבי ניקוד התפילה יש לנו עשרה מסורות: שמונה העדות הנ"ל, והשנים הנוספים הם: א. סידורי תימן (שנוסח תפילתם הוא נוסח הרמב"ם, אך ברמב"ם אין ניקוד [גם ב'ספר החתום'], וע"כ שהתימנים העבירו לנוסח הרמב"ם את הניקוד שהיה להם בנוסח התפילה העתיק שלהם). ב. כת"י אוקספורד 1096 ס' 17702 של סידור רס"ג, שנכתב ונוקד בפרס במאה הי"ב-י"ג, בידי נקדן מומחה שהקפיד היטב להבדיל בין קמ"ץ לפת"ח ובין ציר"י לסגול (ראה: סידור רס"ג, מבוא עמ' 42 הע' 1) [ואף שנקדן זה היה מבני פרס וא"כ כלול הוא במסורת פרס ואינו משקף מסורת נפרדת מ"מ קדום וחשוב כמסורת עצמאית].
ומאידך אין לנו כלל סידורים של חכמים מנוקדים כי סידורי רס"ג (רוב קטעי הגניזה). הסידור השלם הנ"ל מנוקד אך כבר הסכימו החוקרים שרס"ג לא ניקד (סידורו) רשב"ג והרמב"ם אינם מנוקדים.
ועוד הבדל ישנו בין ניקוד התפילה לנוסח התפילה, שבעוד שלגבי הנוסח התפילה של בני אר"צ יש לנו שלושה עדי נוסח (דפוס ונציא רפ"ז, כת"י שלם מהמאה הי"ד אוקספורד נויבאואר 1146 ס' 16710 כת"י סינסינטי 407 ס' 18689), בניקוד התפילה יש לנו רק עד נוסח אחד חלקי, מכיון שכת"י אוקספורד אינו מנוקד, ודפוס ונציא קרוב לודאי שנוקד בידי המדפיס הספרדי בונציא (שהדפיס גם את הסידור הספרדי ונציא רפ"ד) ואינו משקף את מסורת אר"צ, ולא נותר לנו אלא כת"י סינסינטי שלצערנו אינו אלא שריד קטן מסידור

מצוה בחזרת

בקיום מצות מרור, ישנם המציגים כאילו יש איזה פיקפוק באכילת עלי חסה למצות מרור ועדיף לצאת ידי חובה בשורש הירק המכונה חריין, אך לא כך הם פני הדברים. ואף שמנהג רוב ישראל בארצות הקרות רוסיה ופולין והסביבה (מזרח אירופה) ואולי עוד מקומות היה (מחוסר ברירה זה או אחר) לקחת חריין למרור, וודאי שאין לפקפק בזה והם יצאו ידי חובתם, מ"מ צריך לדעת שישנם חסרונות לחריין הן במסורת הקדומה עליו והן באופן אכילתו, והיו מגדולי ישראל (ובראשם החכם צבי ובנו הגריעב"ץ) שקראו לא לצאת בו יד"ח לכתחילה מסיבות שונות, וכפי שיבואר להלן בפרוטרוט. ועוד יותר עירערו פוסקים רבים על אכילת שורש החריין, שלשיטת ראשונים ואחרונים לא מעטים אין לקחתו ועכ"פ לכתחילה. ולעומת זאת על חסה ישנה מסורת מדוקדקת, ולדעת כמעט כל הראשונים, וכך נפסקה ההלכה בשלחן ערוך, מצוה לכתחילה להקדימה לשאר מינים. אכן נחלקו בה הדעות האם צריך שתהיה מרירות כל שהיא בחסה או אפי' בחסה מתוקה יוצאים לכתחילה, וכל אחד יעשה כמנהגו. נמצא כי חסה מרה קצת היא הירק המהודר ביותר לצאת בה ידי חובת מצוה דרבנן חשובה זו של מרור.

פרק א

זיהוי החסה כחזרת

א. גדר מצות אכילת המרור

הנה מן התורה מצות אכילת מרור אינה מצוה¹ בפני עצמה אלא חלק מאכילת מצה וקרבת הפסח. וכלשון הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"ז הי"ב) "אכילת מרור אינה מצוה מן התורה בפני עצמה אלא תלויה היא באכילת הפסח שמצות עשה אחת לאכול בשר הפסח על מצה ומרורים ומדברי סופרים לאכול המרור לבדו בליל זה אפילו אין שם קרבן פסח". נמצא כי מן התורה מצות אכילת מרור היא רק כתוספת לפסח, ומדרבנן היא מצוה בפני עצמה. מצינו שרבן גמליאל (פסחים קטז ע"ב) נתן טעם למצוה "מרור על שום שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים שנאמר וימררו את חייהם וגו'".

ויתכן כי טעמו של ר"ג שאכילת המרור הוא ע"ש המרירות הוא טעם רק למצוה דרבנן, אך מן התורה הוא טעם אחר². וא"כ אפשר גם לחלק ולומר שמרור בזה"ז אינו טעון הסיבה

1 ואין ענינו בזה למה שדנו הפוסקים בדברי הרא"ש בפסחים אם יש חיוב אכילת כזית מצד עיקר המצוה או רק מצד הברכה.

2 יעויין באבן עזרא שמות יב ח, ואור החיים שם. יצויין כי במחקר הוצעה אפשרות שהמרור הוא דרך בני חורין, עי' ד' גולדשמידט, סדר הגדה של פסח, ירושלים תש"ח עמ' 6.

(כפסחים קח ע"א) כיון שהוא זכר לשיעבוד, ומה שבזמן הבית היה הלל כורך את הפסח עם המרור ומיסב, זהו משום שמדאורייתא המצוה היא לאכול פסח עם המרור וממילא מחמת אכילת הפסח תיקנו חכמים הסיבה גם בכורך. והיינו שכל הנפק"מ ממה שנתנו חז"ל טעם לאכילת המרור הוא רק למה שהוא מדרבנן, אך לדיני התורה לא ישתנה כלום.

ומש"ה יובן דמדאורייתא אפשר לצאת בכל הירקות אשר שמם 'מרור' ובתוכם גם 'חזרת' – חסה' ואע"פ שאינה מרה, שהרי מדאורייתא אין הטעם מחמת המרירות. וחז"ל קבלו שבעיקר לחסה התכוונה התורה וכדברי הלבוש (סי' תעג סעי' ה) וז"ל "ועיקר המצוה היא בחזרת אע"פ שהיא מתוקה ואין בה מרירות כל כך כמו בשאר המינין מ"מ קים להו לרז"ל שידעו לדבר בלשון הקודש יותר ממנו שעיקר שם מרור הכתוב בתורה הונח עליו תחלה ועוד שתחלתו מתוק וסופו מר³ זכר לוימררו את חייהם בפרך תחילה בפה רך ואח"כ בפרך ואח"כ הושאל על האחרים הדומין לו במרירות".

ויתכן עוד לומר שמן התורה אין עדיפות למין אחד על רעהו. ורק לאחר שתיקנו חכמים אכילת מרור זכר לשיעבוד קבעו שחזרת עדיפה כיון שתחילתה מתוק וסופה מר וקרוב יותר לזכרון השיעבוד, ודין הגמ' (פסחים לט ע"א) 'מצוה בחזרת' הוא דין דרבנן.

ב. באלו ירקות יוצאים ידי חובת מרור

איתא במשנה (פסחים לט ע"א) "ואלו ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח בחזרת בתמכא ובחרחבינא ובעולשין ובמרור". ונחלקו הראשונים והפוסקים האם כונת המשנה דוקא למינים אלו או שאפשר לצאת בכל ירק מר.

שיטת רש"י התשב"ץ האגור (המובאים ברמ"א ובמג"א בסמוך) המאירי (פסחים לט ע"א) הרא"ה (בריטב"א שם) רבינו דוד (שם) והחינוך (מצוה שפא), שאפשר לצאת בכל ירק מר, וכן פסק הרמ"א. [וראה בסמוך בדברי המג"א שפי' דהמרור השנוי במשנה הכוונה לכל ירק מר]. ואילו שיטת הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"ז הי"ג) והריטב"א (שם) ועוד ראשונים שאין לצאת רק בחמשת המינים, וכ"ה מסקנת המג"א (סי' תעג ס"ק טו) עפ"י הש"ך.

ולדינא כתב השו"ע (שם סעי' ה) "אלו ירקות שיוצאים בהם ידי חובתו, חזרת, עולשין, תמכא, חרחבינא מרור, (פירוש מיני עשבים מרים), ויוצאים בעלין שלהם ובקלחון, אבל לא בשורש, אלא שבעלין אין יוצאין אלא אם כן הם לחים ובקלחים יוצאים בין לחים בין יבשים, אבל לא כבושים ולא שלוקים ולא מבושלים. וכולם מצטרפים לכזית שהוא השיעור שלהם, ועיקר המצוה בחזרת. ואם אין לו חזרת יחזור אחר ראשון ראשון, כפי הסדר שהם שנויים. הגה - ואם אין לו אחד מאלו הירקות יקח לענה או שאר ירק מר, (אגור)".

3 ראה עוד ערוך השלחן (סי' תעג סעי' טז) וז"ל "ואין לתמוה על מה שעיקר מצוה בחזרת והא אין בו מרירות והתורה אמרה מרור, אך באמת שם מרור כולל שני דברים מרירות הטעם וקישוי שסופו להקשות ועבודת פרך שבמצרים היתה תחלתה רך וסופה קשה כפירש"י בחומש וחזרת היא תחלתה רך וסופה קשה לפיכך היא עיקרה של מרור וזהו כוונת הש"ס שם ל"ט ע"ש ודו"ק".

ב"וורמייזא" הפטירו מקלף כדברי ה"חות יאיר"

כתב הגאון בעל "חות יאיר" ז"ל בספרו מקור חיים (הל' שבת סי' רפד): "מנהג פה (ווירמייזא) בשבת ויו"ט אומר ההפטר בהפטורת קלף ועשו כס"ת, משא"כ בבה"ב ותענית ציבור", עכ"ל.

ויש להבין טעם חילוק מנהג זה, למה ראו להפטיר בקלף בשבת ויו"ט בלבד, ולא גם בימי תענית ציבור ובה"ב, דמה נשתנו אלו מאלו.

והנה למעשה המנהגים בזה שונים. דיש מקומות שמפטירין בספרא דאפירתא בקלף, ויש מקומות שאין נוהגים כן. אמנם במקום שנוהגים להפטיר בקלף, לא מצינו שיעשו בזה חילוק בין שבת ויו"ט לתענית ציבור ובה"ב. וא"כ הנהגת וורמייזא נפלאה מאד בעינינו. דממה נפשך, אם נהגו בזה כדברי הלבוש (או"ח סי' רפד סעי' א), שהצריך מעיקר הדין להפטיר בקלף בדיו וגלילה כס"ת, הרי היה עליהם לנהוג כן בכל פעם, ואף בבה"ב ות"צ. ואם לא סברו כדבריו, אלא כדברי האליה רבה (שם ס"ק ג), הסובר שכל ענין הקריאה בקלף בהפטר לאו מצד דינא קאי, רק משום מעליותא גרידא, אם כן אף בשבת ויו"ט אין חיוב להחמיר בזה, ומאיזה טעם ראו לחלק בין שבת ויו"ט לבה"ב ות"צ?

הנה מתחילה עלה בדעתנו ליישב ולומר, דיש חילוק גדול בין הפטרת שבת ויו"ט להפטרות תענית ציבור ובה"ב. דשבת ויו"ט הפטרותן מדינא דגמ', ועל כן מפטירין בהם בכל תפוצת ישראל, הן בקהלות האשכנזים והן בקהלות הספרדים. משא"כ בתענית וימי בה"ב, הפטרותן רק מנהג בעלמא, והרמב"ם (הל' תעניות פ"א הי"ז) והשו"ע (או"ח סי' תקסו סעי' א) השמיטו כל ענין הפטרת מנחה דארבע תעניות, ולא נזכר כי אם ברמ"א (שם) בלבד. ואכן הספרדים נוהגים שלא להפטיר במנחה דתענית ציבור כלל.

נמצאנו למדים, שכל ענין הפטרת תענית ציבור אינו אלא מנהגא בעלמא. ועל כן ניתן לומר, שמטעם זה ראו אנשי מעשה בק"ק וורמייזא לחלק בין הפטרת שבת ויו"ט ובין הפטרת תענית ציבור ובה"ב. וכל זה יוצא כסברת האליה רבה הסובר, דהפטרות בקלף לאו מצד חיובא אלא מצד מעליותא בלבד, ועל כן יש מקום לחלק בין הפטרת שבת ויו"ט, לבה"ב ותענית ציבור. אבל לפי סברת הלבוש, הסובר דהפטרות בקלף מצד חיובא הוא, לא מסתבר כל כך לחלק בין הפטרת להפטרות. אמנם חילוק זה יש לדחות, כי בספר מנהגים דק"ק וורמייזא (מאת רבי יוזפא שמש ז"ל, ברכו קר"ש ותפלה אות יג, הוצ' מכון ירושלים, עמ' יז) מובא, שגם בתשעה באב הפטירו בוורמייזא שלא בקלף. והפטרות ת"ב היא מתקנת חז"ל (ולא מנהגא בעלמא), כדאיתא בגמ' (מגילה לא ע"ב): "בתשעה באב גופיה מאי מפטירין... אמר אביי... ומפטירין אסף אסיפם", ע"כ. ובכל זאת הפטירו בו בוורמייזא שלא בקלף, אם כן שוב נופלת סברת החילוק הנ"ל.

מנהג פפד"מ בחילוקי עליות בשני ובחמישי בפרשת תצוה ובפרשת וילך

רבים תמהים על מנהג פפד"מ¹ שהכהן מסיים את עלייתו בב' ובה' בפ' תצוה אחרי ארבעה פסוקים ב'לכבוד ולתפארת', שהרי בין הפסוק השני והשלישי יש הפסק של פרשה סתומה, ואין משאירים פחות מג' פסוקים לפני או אחרי פרשה.

שהרי כך כתוב בשו"ע אורח חיים סי' קלח סעי' א: "הקורא בתורה לא ישייר בפרשה פחות משלשה פסוקים, מפני היוצאים אז מבית הכנסת שיאמרו העולה אחריו לא יקרא אלא שני פסוקים הנשארים. וכן לא יתחיל בה פחות משלשה פסוקים, מפני הנכנסים אז בבית הכנסת שיאמרו שלא קרא הראשון אלא שני פסוקים".

ומקור דינים אלו הוא במסכת מגילה (כב ע"א) לגבי קריאת התורה בראש חודש. מבנה הפסוקים הם: שמונה בפרשת התמיד שאחריהם פרשה פתוחה; שני פסוקים של מוסף שבת שאחריהם פרשה פתוחה; חמשה פסוקים של מוסף ראש חדש שאחריהם פרשה סתומה. בכל דרך שיחלקו את הקריאה הזו בין ארבעה קרואים נתקלים באחת משתי הבעיות האלו – או לסיים עלייה שני פסוקים לפני או אחרי פרשה. הפתרון של הגמרא הוא דילוג, דהיינו הלוי חוזר לקרוא הפסוק השלישי² שכבר קראו אותו לכהן.

שיטות הראשונים מתי צריך לדלג

המגן אברהם (ריש סי' קלח) דן באיזה מקרים אפשר שלא להקפיד על המגבלות של אי סיום שני פסוקים לפני או אחרי פרשה.

שיטת האגודה (מגילה סי' כז), שתמיד יש להקפיד על כך. אולם הפתרון של הגמרא לראש חודש - לדלג, תקף בכל פעם שסיימו בטעות קרוב מדי לפרשה. אבל מהרא"ש משמע שבכל מקום שאפשר לקרוא הלאה, חייבים להתחיל ממקום שפסק העולה הקודם מבלי לדלג אחורה ולקרוא עוד שלושה פסוקים לתוך הפרשה הבאה. רק במקרה של סליק עניינא, כמו בפרשת המועדים שהמשך לא שייך ליום הזה, אז מדלגים.

שיטת הר"ן (מגילה יב ע"ב מדפי הרי"ף), במקום שטעו, אין צורך לחשוש למה שאנשים יחשבו, אבל כאשר באים לסדר את הקריאות מראש, צריך תמיד לדאוג להגבלות. וז"ל: "אלא

1 דברי קהלת, פפד"מ תרכ"ב, עמ' 417; זכרון חנוך, פראנקפורט ענ"מ, תרפ"ב, עמ' 9. וכן מנהג וורמיישא, ראה מנהגים דק"ק וורמיישא, ח"ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' ר.

2 ידוע שהגר"א ממקם את הדילוג הלאה. בשו"ת חתם סופר או"ח סי' קא, תוקף את אלו שרוצים לעבור לשיטה זו כמשנים מהמסורת.

עלי הגיון

'דרשת שבת הגדול' מתוך ספר 'מנהגים' (ביידיש) לרבי שמעון גינצבורג

ב'בקר ויודע ה' את אשר לו ואת הקדוש והקריב אליו' ו'את אשר יבחר בו יקריב אליו'

דברים שנשא במעמד מתן היתר הוראה בבית המדרש לרבנים בברלין – ד' בתמוז תרפ"ט

רבנים נכבדים! ידידים יקרים!

אפוף רגשות עמוקים עומד אני באותו מקום, שממנו פנה מורנו הבלתי נשכח, הרב דוד הופמן,¹ במעמד כמו זה היום, אל תלמידיו המסיימים, ולהבדיל בין חיים לחיים השמיע בו זה עתה מורנו הבכיר הנכבד² דברי אזהרה בנוגע לפעילותנו בעתיד.³ בהביעי עתה, בשליחות ידידי, תודה על העבר והבטחה לעתיד, ניצב לפני כל העבר, וכל ההווה של השנים הרבות, שבהן שהיתי כמעט מדי יום בבית זה, מסתערת עלי. כמה עונג ושמחה שבענו, אך גם כמה צער ויגון חווינו, בפרט כאשר רבנים אהובים ומוערצים בעלי שם, נקטפו באיבם כדגן אחרי קציר. הרשו לי לנקוב בשמותיהם מתוך רגשי תודה: לצד ראש בית המדרש לרבנים הרב דוד הופמן, הרב שמעון אפנשטיין⁴ והרב אליהו קפלן שזהר לנו כשביט, ושהלך מאתנו מוקדם, מוקדם כל כך.⁵ אך לא רק זיכרונותי, המבוססים על ניסיוני שלי, לבד מקיפים אותי. עוד יותר אני נרגש

* תרגום מגרמנית.

- 1 ר' דוד צבי הופמן. תלמידו המובהק של ר' עזריאל הילדסהיימר. למד בשיבתו באייזנשטאט. לימד בבית המדרש לרבנים תלמוד, פוסקים ופרשנות תורה. אחר פטירת רבו מילא את מקומו כראש בית המדרש לרבנים. מחבר שו"ת 'מלמד להועיל', פירוש לתורה, ועוד.
- 2 ר' יוסף וולגמוט. כיהן כיושב ראש חבר המורים בבית המדרש לרבנים. הוסמך להוראה על-ידי ר"ע הילדסהיימר, בבית המדרש לרבנים, בשנת תרנ"ד. לימד שם תלמוד, פוסקים, מחשבת ישראל, ועוד. הוציא לאור בתרגום לגרמנית ובצירוף מבוא והערות את הספר 'מסילת ישרים' לרמח"ל, ופרסומים נוספים. מעורכי כתב העת 'ישורון'.
- 3 ר"י וולגמוט היפנה בדבריו אל מקבלי היתר ההוראה את האזהרה להישאר נאמנים למסורת של מקים בית המדרש לרבנים, ר"ע הילדסהיימר, בחייהם ובהוראתם. אל להם להיבדל מהווי העולם ולהתרחק מן ההשפעות התרבותיות של הזמן. עליהם לשאוף לפתור את המשימות העכשוויות של היהדות על בסיס המסורת התורנית עתיקת הימים, כשהם ניצבים במרכז קהילתם וגם בתוך התרבות של סביבתם. ראו: 'זצ"ל' Todestag Rabbi Esriel Hildesheimers – 30. Entlassungsfeier am Rabbinerseminar – [Anon.], Israelit 70, 29 (1929), p. 5.
- 4 ר' שמעון אפנשטיין. הוסמך להוראה על ידי ר"ע הילדסהיימר, בבית המדרש לרבנים, בשנת תר"נ. כיהן כרבה של קהילת בריזן (Briesen), בשליזיה המזרחית. לימד בבית המדרש לרבנים פרשנות המקרא ותולדות ישראל. הוציא לאור, עם הערות, פירוש על מיכה מר' יוסף קרא, מדרשי התורה מר' אנשלמה אשתרן, ועוד.
- 5 ר' אברהם אליהו קפלן. כיהן כר"מ ראשי בבית המדרש לרבנים. מחבר הספרים 'דברי תלמוד', 'בעקבות היראה'. נפטר בהיותו בן ל"ד שנים.

"חשבון נפש"

הרהורים לימים הנוראים תרצ"ו

משאו זה של הרב בורר - שהופיע בכתב העת "Israelit", באלול תרצ"ה - ספטמבר 1935 - מהווה אספקלריה לימים והאישים של אותה תקופה. הימים: היו אלו 'ימים נוראים' ליהדות גרמניה, לאחר עליית השלטון הנאצי שהצר רגלי היהודים בגרמניה, ושבועות אחדים לאחר חקיקת חוקי נירנברג הידועים לשמצה. ולזה רומז הרב בורר בדבריו: "כבר חודשים רבים בוקע בארצנו קול השופר המעורר של הקב"ה, מפלח כל קהילה יהודית, כל לב יהודי".

האישים: בניגוד לערים הגדולות בגרמניה, בהן היו קהילות איתנות ביהדותן, בזכות מנהיגים דגולים שקמו להן, היו גם קהילות רבות - כפריות בעיקר - ששם שלטה הבורות אף שבעיקרן היה לב אנשיהן חם ליהדות. לחילופין היו גם, בעיקר בערים הגדולות, קבוצות וקהילות שהושפעו מהמודרנה, וכתוצאה מכך החלו להקל ראש בהלכות ומנהגים רבים, תוך עיוות סולם הערכים. לאלו ולאלו - כמו גם לחרדים לדבר ה' - פונה הרב בורר בקריאה לתשובה וחשבון נפש, על רקע ימי האימה שבגרמניה. לתולדותיו של הרב בורר, ראה: ירושתנו, ספר שלישי - תשס"ט, עמ' קט.

המאמר תורגם ע"י הגב' אסתר ניומן, ונמסר ל'ירושתנו' באדיבות הרב שמחה גרשון בורר. הערות השוליים מאת המערכת.

פירושה של המילה "תפילה" אינו "לבקש", משמעותו היסודית היא "לשפוט את עצמך". המונח "מתפלל" אינו "לבקש, להתחנן" אלא "לקחת את עצמך לפני הקב"ה למשפט". הרי המילה שקרובה בשורשה ל"תפילה", "פלילים", פירושה "שופט".

תרועת האזעקה של השופר תובעת מעמנו ללא הרף, ודורשת מאתנו, לבצע חשבון נפש, להושיב את עצמנו מרצוננו החופשי על ספסל הנאשמים.

אנחנו שומעים את קול השופר הזה, את ה"הזמנה הזאת לבית המשפט" לא רק מאז ראש חודש אלול. כבר חודשים רבים בוקע בארצנו קול השופר המעורר של הקב"ה, מפלח כל קהילה יהודית, כל לב יהודי. "אית דינא בארעא לית דינא בשמיא"¹ - כשמתנהל משפט עלי אדמות, המשפט בשמים אינו מתקיים, אומרת חכמה יהודית קדושה.

1 השווה: תנחומא משפטים ה: "לא ידון רוחי באדם לעולם", רבי אליעזר אומר, אם יש דין למטן אין דין למעלן, אם אין דין למטן יש דין למעלן. כיצד, אם יעשו התחתונים את הדין מלמטה אין הדין נעשה מלמעלן". וראה גם לשון זו: בבא קמא צג ע"א: "אמר רב חנן, המוסר דין על חבירו [-לשמים], הוא נענש תחילה... והני מילי, דאית ליה דינא בארעא" (וראה גם מדרש רבה דברים ה,ה).

חשיבות המחשבה*

שלום וברכה...

אני משער שהנכם מחכים ממני למכתב עם דברי מחשבה לימים הבאים - הימים הנוראים - שהם באמת 'נוראים'.

אילו היה האדם מתאר לעצמו בתמונה חיה, שביום זה גוזרים עליו את כל מה שיתרחש עמו במשך השנה - כמה יכול וכמה רווחים, וח"ו כמה הפסדים וקלקולים. כל ביצה שתוטל, כל ליטר חלב אם כן יהיה לו או לא, כמה תרנגולים ואווזים יתקיימו וכמה לא, וכן בעיזים, ופירות האילן, וכל מה שמתרחש בכל ביתו, בריאות וח"ו מחלות, ממש כל הפסד קטן וגדול, וכן כל רוח קטן או גדול - הכל גוזרים עליו ביום הזה, אז באמת היה מרגיש בנוראות הימים האלו. מתחילה לא ידעתי איזה דבר מחשבה לכתוב לכם, אבל אז עלה ברעיוני לכתוב על עצם הדבר: חשיבות המחשבה.

זה באמת דבר שמקיף כל מעשי האדם. במשך אלפי דורות התלבט העולם בשאלה מה יותר חשוב - מעשה או מחשבה. (רק בתקופה האחרונה ירד העולם לתרדמה רוחנית, שכל המחשבה מרוכזת רק איך לשפר את ההנאות הגופניות. אבל היו תקופות שגם העולם הגויי היו לו בעיות רוחניות, אמנם פתרוניותיהם לא היו על דרך האמת, מכיון שהם השיגו רק כפי שכלם המשוחד מהגוף, ואנחנו זכינו לתורה אלוהית שהיא מעל לשכל אנושי, והיא האמת האבסולוטית). היו דתות וכתות ששמו בעיקר הדגש על המעשה - האמת מחייבת לעשות כך וכך מעשים, ומה שירבה במעשים הרי זה משובח.

אבל עדיין זו לא האמת!

הלא השאלה היא במה ניכר יתרון האדם על הבעל-חי. וזה לא במעשה לבד! כי אחרי כמה פעמים שהאדם חוזר על פעולות מסוימות, הוא כבר לא עושה אותן מהכח המיוחד שבאדם,

* מכתב ששיגר לשאר בשרו לקראת הימים הנוראים תשט"ו. נמען המכתב התגורר ביישוב כפרי בארץ, ומכאן הדימויים הלקוחים מעולמו. אך היסודות החשובים שבו ראויים לכל אחד באשר הוא. נמסר באדיבות בני משפחתו שיחי'.

הרב בונדהיים זצ"ל, נולד באשכנז בי"ט בניסן תרפ"ו. בהגיעו למצוות החלו ימי הזעם ושנות בחרותו עברו עליו במחנות עבודה, בחסדי השי"ת עלה ארצה, בעצתו של הרב מפוניבז' עלה ללמוד בישיבת קול תורה. בחודש אלול תשי"ב, עוד קודם נישואיו (שהתקיימו באלול תשט"ו), החל להרביץ בה תורה והעמיד תלמידים לאלפים במשך למעלה משישים שנה, כשדמותו האישית וחינוכו המסור מלווים אותם כל ימי חייהם. בחודש אדר תשע"ד נפל למשכב, וחדל ממסירת שיעוריו, נלב"ע ב' באב תשע"ד. מאמר זה, לו ייחס חשיבות מרובה (כמשתקף משורות הסיפא שלו), משקף את הלך מחשבתו ודרכו הסלולה בה צעד כל ימי חייו.

את מימי היום
הנה ונתתי לך
על שנתה שדל
מלך עדין לטוב
למנוח על הנשמה
הקדושים שנהו עדין
אמן
בשנת תא' ל'א'

בינת דורות

'ממורבוך' - רשימת הנפטרים בקהילת ולצבורג שגרשם בשנת תצ"ו

“גרמניה – ארצו של עמלק”

עמלקיות הגרמנים בספרות החסידיים | עמלקיות הגרמנים בספרות הפרושים | התחזקות
התדמית העמלקית מאז התקופה הנאצית | גרמניה היא “גרממיה של אדום” | אסור
לקבל גרים מזרע עמלק | בא סנחריב ובלבל את האומות | ממשיכי מורשת עמלק |
רשימת העמים שרכותינו ציינו אותם כעמלק

עמלקיות הגרמנים בספרות החסידיים

כל עמי אירופה הוכיחו את שנאתם העזה לעם ישראל. מאז ‘גזירות תתנ”ו’ ומסעי הצלב הנוספים שבאו אחריהם, לא היתה עוד מנוחה ליהודים על אדמת אירופה. מושלי הנוצרים ניצלו את היהודים, קירבו אותם לצורך הנאתם, והשליכו אותם כדומן, כאשר גברה שנאתם עתיקת היום. ארצות מערב אירופה גירשו בזה אחר זה את כל יהודיהם בשלהי תקופת הראשונים. צרפת, אנגליה ולבסוף ספרד הוציאו צווי גירוש המוניים ולא הירשו במשך מאות שנים שכף יהודי תדרוך על אדמתם. גם הגרמנים הציקו ליהודים מאוד, אך הגירושים בגרמניה היו מקומיים, כלומר, מחלק מהערים, וגרמו ליהודי גרמניה לעקור ממקום למקום בתוך גרמניה עצמה וגם להימלט מארץ מולדתם ולהגר מזרחה.

‘גזירות ק”ט’ (בגרמניה) ו‘גזירות ת”ח-ת”ט’ (בפולין), בנוסף ל‘גזירות תתנ”ו’, הם רק תמרורים אחדים של מסע הרדיפות והרציחות הבלתי פוסק שהתרחש על ידי עמי אירופה כולה. באוירת החירות של העת החדשה, כאשר חשבו היהודים שחשכת ימי הביניים נעלמה, והישלו את עצמם שיכולים הם כבר לזקוף את קומתם, או אז נחתה עליהם הגזירה הנוראה מכל, שואת יהודי אירופה. הרצח ההמוני הברברי ביזמתם, פיקודם וביצועם של הגרמנים, בסיוע משתפי הפעולה שלהם בעמי מזרח אירופה – שינה את העולם היהודי לבלי הכר. זוהי הקטסטרופה האיומה שהצלקות שלה עדיין ניכרים היטב בקרב מעט הניצולים וצאצאיהם.

מאז השואה בה עונו ונרצחו באכזריות חימה מיליוני יהודים, לא פסק קלא שהגרמנים הם מזרע עמלק. הראשונים שקביעה זו יוחסה להם, הם שני ענקי החסידות האחים רבי אלימלך מליז’נסק (תע”ז-תקמ”ז) ורבי משולם זושא מאניפולי (-תק”ס). בספר שהופיע בשנת תשכ”א, כחמש עשרה שנה אחר השואה, הושמו הדברים הבאים בפיו של האדמו”ר רבי חיים שמואל הורוויץ מחנטשין (-תרע”ו): “האדמו”רים האחים רבי אלימלך ורבי זוסיא, בשעת עריכתם גלות, הגיעו לגבולות גרמניה וחזרו על עקבותיהם, באמרם שכל הקליפות הטמאות שוכנות

בארץ זו, ארצו של עמלק".¹ בשנת תש"ס פורסמה שמועה נוספת, שאילו היו צדיקים אלה מגיעים לגרמניה, היו מבטלים את רצח היהודים בשואה הנוראה: "גרמניה... הם מזרע עמלק, וידוע שגם הרב הקדוש רבי אלימלך מליזענסק ואחיו הרב הקדוש רבי זושא רצו לילך לאותה המדינה בעת גלותם, ולא הניחו אותם מן השמים, וכמדומה שמעתי דהיה מטעם שאם היו הולכים לשם היו מבטלים גם גזרה זו".²

הסיפור על אי רצונם לעבור את הגבול לגרמניה, פורסם כבר בשנת תרס"א, עשרות שנים לפני השואה, על ידי החסיד הנלהב וחוקר החסידות יליד גרמניה רבי אהרן מרקוס (תר"ג-תרע"ו), אולם בנימוק שונה לחלוטין: "מתוך הסתכלות גאונית של חוש עילאי, נזרה החסידות מלעבור לו בצעד אחד את הגבול המפריד כמו בחומה סינית את יהדות המערב מהמזרח. שני האחים, רבי אלימלך ורבי זושא, אשר כנדודיהם תחמו את השטח בשביל התנועה החדשה, נעצרו באושביץ על יד הגבול הגרמני. אף על פי שבימים ההם עדיין היו שלזיה ופוזן חובשים את כובע הפרוה הפולני ואף משקיף שטחי לא היה יכול להעלות על דעתו כי שטחים אלה יפלו טרף להתבוללות ולדיפורמה. אמנם רבי זושא בקש, בנגוד לעצתו של אחיו, לעבור לגרמניה, אבל הגיע רק לנויברון, עירת הגבול הגרמנית הראשונה, ונמלט עוד באותו לילה על נפשו".³

ובכן, לא בגלל העמלק הגרמני סרו האחים מגבול גרמניה, אלא בגלל רשעי ישראל שבדורם כבר התחילו לזרוע את זרעיה הראשונים של ההשכלה, הרפורמה וההתבוללות.⁴ נימוק שונה לחלוטין הביא היסטוריון חסידי מובהק, רבי יקותיאל אריה קאמלהאר, שפירסם אותו לפני השואה, בשנת תרצ"ג: "אגדה מספרת, כי כאשר הלכו האחים הקדושים הרבי ר' אלימלך והרבי ר' זושא זללה"ה בגולה לעשות נפשות להחסידות, ובאו אל גבול אשכנז עד קאטוויץ, ופניהם מועדות ללכת הלאה, בא השטן ואמר להם: 'אם תעברו את הגבול לבוא

- 1 ר"ש דון-יחיא, אדמו"ר-חלוץ: עלייתו של ר' ישעיהו שפירא, תל אביב תשכ"א, עמ' 33.
- 2 ר"מ מורגנשטרן, שארית יעקב – ים החכמה, חידושים וביאורים במסכת מגילה ובעניני פורים, ירושלים תש"ס, עמ' צה. והוסיף שם: "איתא בדברי רבינו הקדוש מקאמארנא ב'נתיב מצותיך', דהרבי ר' אלימלך מליזענסק זי"ע בגודל עבודתו ביטל חבלי משיח. ושאלו לצדיקי הדור הקודם: כיצד יתכן זאת? והלא ההשמדה הנוראה של הנאצים ימ"ש ארע לאחר פטירתו? וכי לא היו צרות אלו איומות אלו בכלל חבלי משיח? והגאון הקדוש מהר"ר אהרן מבעלזא זי"ע אמר דזה לא היו חבלי משיח, רק גזרה אחרת. ומקור דבריו הוא מסוגין דישנה עוד גזרה בפני עצמה, שכלל ישראל יסבול מעשו הרשע מלבד הצרות של חבלי משיח".
- 3 ספרו של ר"א מרקוס הופיע בגרמנית, Aaron Marcus (Verus), Der Chassidismus, Pleschen, 1901, ולפנינו ציטוט הדברים מתוך התרגום העברי של הספר ר"א מרקוס, החסידות, מהד' בני ברק תש"מ, עמ' קמח. כעין זה כתב גם ר"א טוביאס, 'בארצות החיים', בתוך: כל הכתוב לחיים – ספר זכרון להג"ר חיים טוביאס, ירושלים תשד"מ, עמ' סג, כי הרבי ר' אלימלך בהגיעו לגרמניה שמע בת קול שאמרה לו: 'עד כאן ותו לא! כבר תפוסה מדינה זו על ידי תלמידי הרמ"ד ואין טעם עוד במאמציך – חזור בך".
- 4 פעילות המשכילים הראשונים כבר היתה בדורם של צדיקים אלה ולא רק בקהילות גרמניה. עיי' בספרי: הישיבה הרמה בפייורדא, בני ברק תש"ע, ח"ב, עמ' 287-295.

לגרמניה, אזי תדעו כי אהפוך את כל ישראל לחסידים. אז נבהלו מפניו, ראו כי רעה נגד פני החסידות אם יהיו כל ההמוניים לחסידים, כי אז תאבד החסידות כולה, ושבנו לארצם ולגבולם.”⁵

הרב קאמלהאר נזהר בלשונו והביא את גירסתו בתור ‘אגדה מספרת’, רצה לומר שאין לו ידיעה ברורה על כך, אבל גם ב‘אגדה’ שלו, אין זכר לעמלק הגרמני, אלא לחשש להתפשטות כמותית מדי של תנועת החסידות, שתקלקל את איכותה.

אפילו כותבי תולדותיו של האדמו”ר מחנטשין, שבשמו נמסר שהאחים לא יכלו להיכנס לגרמניה בגלל העמלק הגרמני, ציטטו את גירסתו בלא איזכור הקשר של הגרמנים לעמלק בזה הלשון: “האחים הקדושים, הרבי ר’ אלימלך והרבי ר’ זושא, זכותם תעמוד לנו ולכל ישראל, בנדודיהם גלות ממדינה למדינה, כיון שהגיעו לגבול גרמניה נעצרו, באמרם: ‘כל הקליפות וכל כוחות הרשע נאחזו בארץ אשכנז’.”⁶ מה הם ‘הקליפות’ ו‘כוחות הרשע’, האם העם הגרמני?⁷ האם השטן? האם רשעי ישראל? לא נאמר.

אולם יתכן שאף אחת מגירסאות סיפור זה אינה נכונה. רבי נתן נטע הכהן דאננער אבד”ק קאלביעל (תר”ך-תרח”ץ), המומחה הגדול לתורת החסידות בכלל ולתורתם של רבי אלימלך ורבי זושא בפרט, פירסם כבר בשנת תרע”ב על פי המסורת שבידו, שהרבי ר’ זושא ביקר בגרמניה והעמיד בה יהודים רבים על דרך היראה.⁸ לפיכך ודאי לא התעכב בשערי גרמניה בגלל החשש שלו מפני ‘עמלקיותו’ של העם הגרמני.

5 רי”א קאמעלהאר, דור דעה, מערכת צדיקי הדור, בילגורייא תרצ”ג, עמ’ קכו. בעקבותיו כתב גם הרב מאיר שוורצמן, המאור הגדול: סיפור חיי בעל חידושי-הרי”ם, בני ברק תשנ”א, עמ’ 57, שהשטן הזהירם בהגיעם לגבול ארץ אשכנז: “אמנם לא אוכל לעצור בעדכם מלהכנס לארץ זו, אולם אם אתם תלחמו בי בתוך מבצרי אשר בניתי לי ברוב עמל ויגיעה, ותנסו להשיב את לבות יהודי אשכנז לאביהם שבשמים, בי נשבעתי כי אהיה בעזרתכם, ואביא גם אני לכם חסידים כהנה וכהנה, ומלאה הארץ חסידים.” כיון ששמעו האחים את הדברים האלה יוצאים מפורשים מפי השטן, נחרדו ונסוגו ממחשבתם, באמרם: “מוטב קומץ חסידים על טהרת הקודש, מאשר עולם מלא חסידים של השטן!” כך נותרה אשכנז בלא חסידות.

6 ר”א סורסקי ור”י לדרמן, בלבת אש (אדמו”רי אור/רוב-חנצין), תל אביב תשמ”ה, ח”א, עמ’ רנו.

7 על טומאת העם הגרמני הובאה התבטאות חסידית חריפה אצל ראד”ט היילברון-היילפרין, קונטרס גורן האטד, בתוך: ר”נ געשטעטנער, להורות נתן, על המועדים, ח”ה, בני ברק תש”ס, עמ’ שע: “בשם הרה”ק מהרש”ב מליובאוויטש ז”ל, שאמר בדרשה בשמחת תורה שנת תרע”ו: יש לי בקבלה שהמגיד ממעזריטש זצ”ל מסר לבעל ה’תניא’ זצ”ל, שבכל מדינות העולם יש ניצוץ של קדושה, חוץ מגרמניה דייטשלאנד, שאין לה שום ניצוץ של קדושה, (הוא) [היא] רעה מעבר לעבר, ועל כן דורכים בגאווה ובלא בושה על ערכי המוסר וחוק של דרך ארץ האנושי, והיא צריכה להעל(ים).”

8 בוצינא קדישא: דברים וסיפורים מרבי משולם זיסל (זושא) מאניפאליע, מלוקט ע”י נתן נטע הכהן אבד”ק קאלביעל, פיעטרקוב תרע”ב, סי’ מ”ו: “שמעתי בילדותי מפי החסידים אנשי השם שבעיר קוטנא, כי הוי עובדא שפעם אחת נדד הרב ר’ זושא במדינות אשכנז ובא לאיזה עיר, ואנשי העיר ההוא בראותם מעשיו ודרכיו זלזלו בו הרבה ולא פנו לדבריו כלל. והוא הלך בבוקר לבית הכנסת להתפלל, וגם שם בבית הכנסת עשו ממנו קצת אנשים חוכא ואיטלולא וגם התינוקות התחילו לשחק בו כדרך התינוקות שמשחקין מאיש זר ומשוגע הבא אל בית המדרש ובית הכנסת. אז פנה אל הילדים כולם ואמר להם: ‘אהוביי הילדים, התאספו נא

יהודי מפולין יכול להימנע מנסיעה לגרמניה, אבל מה יעשה בן פולין כאשר הגרמנים באים לארצו? בסיפורת החסידית שהופיעה אחר השואה, בתיאור השתלטות הגרמנים על פולין במלחמת העולם הראשונה, יש תיאור היאך התייחס אליהם האדמו"ר מראדזין רבי מרדכי יוסף אלעזר ליינר בעל 'תפארת יוסף' (תרל"ג-תרפ"ט): "כיבוש מרחבי פולין המרכזית על ידי הצבא הגרמני וכינון משטר צבאי גרמני, נראה בעיני רבים כישועה מן השמים. יהודים דוברי אידיש מצאו עד מהרה שפה משותפת עם הכובשים הגרמנים, שהבינו איכשהו ללשונם. היו רבים שהחלו להטיף לשיתוף פעולה יהודי גרמני, אבל האדמו"ר רבי מרדכי יוסף לא גרס זאת. הוא נמנע מכל מגע עם הגרמנים השליטים, וראה בהם יורשיו של עמלק".⁹

הגדרה זו אינה חדה. 'יורשיו' כיצד? אולי זרעו ואולי ממשיכי דרכו. אי בהירות זו קיימת גם בהתבטאות חריפה על הקיסר ווילהלם השני (תרי"ט-תש"א) ועמו הגרמני, המיוחסת לאדמו"ר מליובאוויטש רבי שלום דובער שניאורסון המוהרש"ב (תרכ"א-תר"ף), שנכללה בספר שהופיע כעבור שמונים שנה בשנת תשנ"ו: "בשמחת תורה שנת תרע"ו בהתוועדות שבביתו קודם הקפות, דיבר הרבה אודות מדינת אשכנז ומלכה הרשע ווילהלם. אמר: 'זה אחת ושלשים שנה שאני מכיר אותו, הוא עמלק, אחריתו עדי אובד. צרפתים הם בעלי תאוות, אפריקא הם ממוצע בין בעל חי למדבר, אבל האשכנזים הם אפיקורסים עמלקים'".¹⁰

אך בספר נוסף שהופיע בשנת תש"ס הובא בשם רבי יצחק קאליש מאמשינוב (-תשנ"ג), כי רבי יהודה אריה ליב אלתר מגור בעל 'שפת אמת' (תר"ז-תרס"ה) התבטא שמדינת גרמניה היא 'קליפת עמלק'.¹¹ זוהי אמירה רכה ביחס לאותה אמירה חד-משמעית המיוחסת לאדמו"ר

והתקצו ובוואו כלכם אלי בקבוצה אחת. ויתאספו יחד כל הילדים שבבית הכנסת ויבואו אליו, ויעמדו מסביב לו. והוא עמד ביניהם וישם פניו אליהם, ויאמר להם: 'אהוביי הילדים, הסתכלו נא היטב! והילדים חשבו כי יעשה להם איזה שחוק או איזה מעשה להטים, אבל הוא לא עשה כלום, רק הביט בפני כל ילד וילד והסתכל בו היטב, ואחר כך שלחם מעל פניו, ואמר: 'לכו לכם לביתכם'. והנה בבוא הילדים לביתם לעת האוכל, והגישו לפניהם לאכול, לא רצו לאכול. זה אמר: 'איך אפשר לאכול, והחלב הוא טרפה?'. וזה אמר: 'איך אפשר לאכול, והחמאה הוא של גויים?'. וזה אמר: 'איך אפשר לאכול, והבשר לא נמלח כהוגן?'. הכלל, שרוב הילדים, או כולם, מאנו לאכול כל אחד בבית אביו, באמרם שהמאכלים הם טרפה והכלים הם גם כן טרפה. ואשה אחת סיפרה לשכנתה: 'הראית מה עשה לי בני? שבשום אופן אינו רוצה לאכול, באמרו שהיא טריפה!'. וחברתה גם היא השיבה כנגדה: 'הנה גם בני צועק, שצריכים לשבור את כל כלי הבית'. ולא ידעו מה זאת, עד שנעשה מזה רעש בכל העיר, ואמרו: 'אין זה רק שזה האיש הזר שהסתכל בהם בבית הכנסת פעל להם כל זאת, בוודאי הוא איש קדוש ונורא, וצריכים לפייסו ולבקש ממנו שיורנו לתקן כל אשר שיחתנו'. וכן עשו, ובאו לפניו אנשי העיר בקידה והשתחויה, ובקשו אותו שימחול להם על עלבוננו ויורה להם דרך תשובה. והוא נעתר לדבריהם, והעמידם על דרך התורה והיראה, ונפרד מהם בכבוד גדול".

9 רש"ז שרגאי, במעייני חסידות איזביצא ראדזין: אסיף ממשנתם של בית יעקב ותפארת יוסף, ירושלים תש"מ, עמ' 95.

10 זכרון לבני ישראל: זכרונותיו של הרה"ג הרה"ח וכו' ר' ישראל ע"ה דזייקאבסאן, לוקט ונערך על ידי הרה"ח ר' שלום דובער שי' לוי, ברוקלין תשנ"ו, עמ' נא.

11 רח"מ ארנסטר, ספר ימות עולם: עובדות וסיפורי קודש מצדיקי קדושי עליון שנשמעו מפי מרן רבי יצחק

מסוכטשוב רבי אברהם בורנשטיין בעל 'אבני נזר' (תקצ"ט-תר"ע) והופיעה אף היא אחר השואה בספר שפורסם בשנת תשי"ג:

היה אומר שגרמניה היא עמלק, שכתוב: 'אשר קרך בדרך', וגרמניה מקררת את כל היהודים. "אזירה של הארץ ההיא מטמא – היה אומר – "וכל אימת שאני בא לשאוף אויר צח בגרמניה, קשה עלי לחדש שם חידושי תורה!". לשנה האחרת נסע לשצאווניץ, מקום מרפא בפולין, וסיפר "ששם אפילו העצים רוצים לשמוע קדושה". וסידר מנין והתפלל בצבור ביער, ושמע בשעת התפלה כי העצים אמרו קדושה וענו: 'אמן' ו'ברוך הוא וברוך שמו'. וסיים את ספורו: "אז החלטתי שלא לנסוע עוד לגרמניה לשאוף אויר צח".¹²

סיפור מדהים זה כבש לבבות של כמה סופרים, והוא נכלל גם בחיבור על אחת מקהילות פולין, שנדפס בשנת תשכ"א, תוך פתיחה זהירה במקצת, 'מסופר', כלומר, אין פה ידיעה מוסמכת לחלוטין:

מסופר שרבי אברהם בורנשטיין, הרבי מסוכטשוב, חתנו של הרבי מקוצק, היה פעם חולה מסוכן [עד] כדי כך, שהרופאים גזרו עליו את היציאה לחוץ לארץ למקום מרפא בגרמניה. חזר משם מדוכדך מאד. "גרמניא", אמר, "היא עמלק, עליה נכתב בתורה:¹³ 'אשר קרך בדרך', כי היא מקררת את היהודים מיראת שמים. אזירה של ארץ זו מטמא, לא יכולתי לגלות בה שום חידושי תורה". כנגד זה, כשנסע בפעם אחרת למקום מרפא בפולין, העיר, שאפילו האילנות שבפולין רוצים לשמוע קדושה, וכשהתפלל בצבור ביער שמע מפי האילנות תפילת הקדושה, וכן ענו: 'אמן' ו'ברוך שמו'.¹⁴

ככל שנקפו השנים הפך סיפור זה לנכס בלתי מעורער והופיע בספר שיצא לאור בשנת תשמ"ז ובספר נוסף בשנת תשנ"א, כעובדה מוחלטת:

כאשר חזר בעל ה'אבני נזר' מעיירת מרפא זו – זאלצבורן בגרמניה – אמר לבנו רבי שמואל: "גרמניה הינה עמלק, ואזירה מטמא, ואף קשה לי לחדש בה חידושים בתורה. זאת ועוד, הפסוק 'אשר קרך בדרך', כוונתו לגרמניה שמקררת את היהודים, ואקוה כי בשנה הבאה אסע לנוח בעיירת מרפא בפולין.¹⁵

זצלה"ה זי"ע מאמשינאו, ירושלים תש"ס, עמ' קפ.

12 רא"י ברומברג, מגדולי החסידות, ספר ה', האדמו"ר ר' אברהם בורנשטיין זצ"ל מסוכטשוב בעל 'אגלי טל' ושו"ת 'אבני נזר', ירושלים תשי"ג, עמ' קיח.

13 דברים כה, יח.

14 רי"ד בית-הלוי, תולדות יהודי קאליש, תל אביב תשכ"א, עמ' 363.

15 רא"מ אלתר, בדרכי פולין האבלות: סיפורה של פולין החרבה, ח"א, ירושלים תשמ"ז, עמ' 133. ומשם לספרו

האם באמת יצאו הדברים מפי ה'אבני נזר'? האם באמת העמלקיות, של האומה הגרמנית דוקא, מקררת מיראת שמים? האם כה גדולה טומאתה על טומאת שאר ארצות העמים, עד שלא מתאפשר לחדש בה חידושי תורה? והאם גויי הארץ של פולין הם כה נעלים, שדוקא האילנות שלהם זכו להיות אומרי קדושה ועוני 'אמן'?

לאמתו של דבר היו הפולנים 'הנחמדים' הללו מגדולי משתפי הפעולה של הנאצים. כשלושה מיליון יהודים פולנים נרצחו על ידי הנאצים בסיוע מספר רב של משתפי פעולה פולנים, אשר במקרים רבים נטלו חלק פעיל במאמצי השמדת יהדות אירופה. כך התנהגו גם שכניהם הליטאים, הלטבים, האוקראינים והרומנים.¹⁶

אבל ראשית כל עלינו להתמודד עם הקביעה הקשה, לפיה מחמת עמלקיות הגרמנים אין תורה ויראה בגרמניה. מה שטופח על פני קביעה זו היא המציאות ההיסטורית של אלפי גדולי ישראל שחיו על אדמת גרמניה במשך יותר מאלף שנים, והקימו בה מרכזי תורה שמהם יצאה תורה לכל ישראל, ושחיבוריהם וחידושיהם נמצאים בכל בית יהודי. לדוגמא, רבי אשר ב"ר יחיאל הרא"ש (ה' י"פ"ח) שנאלץ לברוח מגרמניה מולדתו מחשש לחייו, הצהיר בפה מלא כי

של רי"ע זילברברג, מלכות בית דוד: תולדות האדמו"ר רבי דוד בורנשטיין מסוכטשוב, בני ברק תשנ"א, עמ' 90.

16 בין שתי מלחמות העולם, כאשר פולין היתה למדינה עצמאית, כבר היתה בה תנועה אנטישמית חזקה ופעילה מאוד, והיהודים נרדפו בה בכל שטחי החיים, הכלכליים, התרבותיים ואף החוקיים. עם השתלטות הנאצים על פולין עסקה המשטרה הפולנית במשימות שיטור מול היהודים בגטאות, חיפוש ומעצר יהודים המנסים להימלט ולהתחבא, והשוטרים הפולנים היו מעורבים במעשי רצח המוני בשיתוף פעולה עם הכוחות הנאצים. היו גם יוזמות עצמיות של פולנים, כמו בעיירה יידובנה בה הרגו פולנים את שכניהם היהודים, אשר חיו עמם בידוד מאות בשנים. 1600 יהודים נרצחו בפוגרום מחריד שנערך בחסות הגרמנים, אך ללא השתתפותם. תושבי המקום ביוזמתם שרפו את שכניהם באסם. מסע ההרג לווה בעינויים מחרידים. יידובנה לא היה המקום היחיד בו נערכו פוגרומים של פולנים ביהודים בחסות הגרמנים. עם תום מלחמת העולם השנייה, הושבה לפולין עצמאותה. ניצולי השואה שביקשו להשתלב בפולין החדשה נתקלו ביחס עויין של פולנים ובכמה ערים התחוללו שוב פוגרומים על טהרת הפולנים במהלכם נרצחו מאות יהודים. בארצות מערב אירופה שנכבשו על ידי הנאצים, סייעו עוזריהם המקומיים בחקיקת חוקי גזע, נישול היהודים מהכלכלה המקומית, ועוד, אך לא השתתפו בפועל ברצח שיטתי או המוני של יהודי ארצותיהם. לעומת זאת בארצות מזרח אירופה רצח היהודים בוצע במידה רבה על-ידי משתפי פעולה מקומיים. תופעה זו בלטה בשטחי ברית המועצות (אוקראינה ובלארוס) ובמיוחד בארצות הבלטיות (ליטא, לטביה ואסטוניה), אולם רווחה גם בקרואטיה, ברומניה ובהונגריה. האכזריות שגילו הליטאים בימי מלחמת העולם השנייה היתה עצומה. תוך זמן קצר מאוד הם הפכו לרוצחים מיזמתם הם, התנדבו להיות משתפי פעולה עם הנאצים, ועשו זאת בהתלהבות. הארגונים הלאומניים שלהם והכמורה הטיפו לשנאת יהודים. כדי להצדיק את הפרעות הרצחניות שעשו ביהודים, האשימו הליטאים את יהודי ליטא שהם קומוניסטים שהזמינו את הסובייטים לכבוש את ארצם. גם הלאומנים האוקראינים קיבלו בברכה את פני הכובשים הגרמנים. אישי ציבור, כולל מנהיגי כנסייה, ברכו אותם בתור משחרריה של מולדתם מעול השלטון הסובייטי. אוקראינים רבים וחלק משבויי המלחמה של הצבא האדום ממוצא אוקראיני הצטרפו מרצונם אל הגרמנים בתור יחידות עזר אשר ריכזו את היהודים לשם רציחתם, שמרו עליהם ובמקרים רבים גם לקחו חלק פעיל ברצח עצמו.

”חכמי אשכנז... היתה התורה ירושה להם מאבותיהם מימות החרבן”.¹⁷ ואילו רבי יצחק ב”ר משה בעל ’אור זרוע’ (-ה’ כ’) שקנה את תורתו בגרמניה קבע בצורה נחרצת כי מארץ זו פשטה התורה לעם היהודי כולו: ”גאוני גאונים וקדושי עליון, רבותינו שבמגנצא ושבוורמשא ושבשפירא, הלא משם יצאת תורה לכל ישראל”.¹⁸ ותופעה זו נמשכה גם בדורות הבאים, ועל פיה קבע רבי שלום מנוישטאט מהר”ש (-ק”ן-) כי ”התורה מקוימת באשכנז יותר מבשאר ארצות”.¹⁹

איך הצליחו אלפי חכמי ישראל באשכנז, בהם גדולי רבותינו הראשונים, וענקי הרוח רבותינו האחרונים שכל בית ישראל חי מפיהם, לחדש את חידושיהם הנשגבים? איך הצליחו חסידי אשכנז וממשיכיהם בכל הדורות לעבוד את ה’ בדרגות גבוהות? הלא ישבו על אדמת עמלק הטמאה, מוקפים בעמלקים מכל עבר?

בתקופה מאוחרת למדי, כאשר עזב רבי נתן הכהן אדלר (תק”ב-תק”ס) את בוסקוביץ שבמוראביה וחזר לפראנקפורט שבגרמניה, הגיב תלמידו רבי משה סופר בעל ’חתם סופר’ (תקכ”ג-ת”ר) בהתלהבות בלתי מצויה: ”שמעתי ועלץ לבי בקרבי, אף עצמותי יחליצו יחליפו כוח, כי הושיעו ה’, להיות יתד במקום נאמן, עיר מולדתנו קהילה קדושה פראנקפורט דמיין, מקום אשר נטה שם אהלו של תורה בתחלה. הנה האמת, כי הקהילה הקדושה הזאת, ישמרה הא-ל, אחת היא לאומתה, אין בכל העולם דוגמתה. ומרוב שמחתי אשר נתתי בלבי... פלטתה הקולמוס אלו הדברים, אשר לא כדת משה לעמוס המלך נ”י בדברים שאינם צריכים”.²⁰

הא כיצד? הנשר הגדול, החסיד שבכהונה, חוזר מארץ ’נורמלית’ לארץ מולדתו הגרמנית, והחת”ס רואה בכך ישועה? ותורתו של ר”ג אדלר מה תהא עליה? תפילתו כיצד תעלה השמימה?

אלא, שאותה קרירות שמייחסים ליהודי גרמניה בגלל שהם שוכנים בין העמלקים, לא משקפת את המציאות ההיסטורית. הספר רב-המימדים ’הישיבה הרמה בפירורדא’, שהופיע לפני שנים אחדות על ידי ’מכון מורשת אשכנז’, מאפשר כיום לכל החפץ בכך, לקבל מושג מינימלי על היקף ועומק הרבצת התורה שהיו בגרמניה עד הדורות האחרונים.

הוי אומר, שהסיפור הזה בשמו של ה’אבני נזר’ הוא סיפור בעלמא, ואין אדם חייב להאמינו, לא רק לפי דעתם של קטני האמנה, אלא גם לפי דעתו של ה’אבני נזר’ עצמו, אשר קבע שסיפורי חסידים אינם בהכרח מקור היסטורי, ”כי דרך החסידים להגדיל את רבם, ולספר ממנו נפלאות”.²¹

17 שו”ת הרא”ש, כלל כ’, סי’ כ’.

18 אור זרוע, ח”א, סי’ תשנ”ב ס”ק ט’.

19 לקט יושר, ברלין תרס”ג, עמ’ 118-119.

20 שו”ת חת”ס, ח”ז, סי’ ט’; חוט המשולש, עמ’ לד בהערה.

21 איגרת תלמידו הגרש”מ מוירושוב, כפי שצוטטה אצל ר”א סורסקי, מרביצי תורה מעולם החסידות, ח”ב, בני ברק תשמ”ו, עמ’ קפז.

'אויגסבורגר' או 'אויסברענגר'

לשאלת קיום שיטת לימוד מיוחדת בישיבת אויגסבורג

מהו 'אויגסבורגר'?

בשלהי תקופת רבותינו הראשונים באשכנז, התקבלו כינויים לקושיות למדניות מסוג מסוים על שם מקומות מוצאם. השניים הידועים בשמות הם: 'נירנברגר' ו'רגנסבורגר', מקורם של שני אלה בישיבות נירנברג ורגנסבורג הקדומות. ל'נירנברגר' הקדשתי דיון מיוחד בספרו של מו"ח הרה"ג רב"ש המבורגר 'הישיבה הרמה בפירודא'¹ ול'רגנסבורגר' מאמר בירושתנו ספר חמישי². במקורות מסויימים, נמצא לצד ה'נירנברגר' וה'רגנסבורגר', שיטה נוספת המכונה 'אויגסבורגר'³, ועושה רושם שאף היא על שם ישיבה נקראת, הלא היא ישיבת אויגסבורג.⁴ על שלוש אלה כתב רי"ד אייזנשטיין, "כי מקור החילוקים הוא ארץ אשכנז, ושם בשלוש הישיבות אוגסבורג, נירנברג ורגנסבורג, התפתח הלמוד המחודד ועלה למעלה ראש"⁵. בדומה לו העלה אחר על נס את "החריפות של בני אשכנז... כדרך שנהגו ראשי הישיבות באשכנז", הם "סגנוני הפלפולים... 'ניערענבערגער', רעגענסבורגער, אויגסבורגער"⁶.

בדומה לכך מתאר רנ"י הכהן, כי "בשנות [ה' אלפים] ק' ר' ש' היה דרכן של רבותינו חכמי אשכנז לפלפל בדברי התוספות... בדקדוק ופלפול שנקראו: נירנברגר, רעגנסבורגר, אויסבורנגר, אשטרייכער וכו"⁷.

על שיטת פלפול ה'חילוקים' בישיבות אלה, בשלהי תקופת רבותינו הראשונים באשכנז, כתב רמ"א עמיאל תלמידו של הגר"ח סולובייצ'יק: "אז הותחלה גם תקופת החילוקים שהיא גם כן בסגנונות שונים ונקראים אפילו על שם מקומותיהם, ואפשר היה להרגיש על פי הסגנון

1 ראה בהרחבה: הישיבה הרמה בפירודא, כרך ראשון, בני ברק תש"ע, 'חידת הנירן בערגר' עמ' 78-85; 'מהותו של הנירנברגר' עמ' 85-88; שם נספח ב', 'דיון א' – נירנברגר על פי מהר"ם שיף' עמ' 545-552; 'דיון ב' – נירנברגר על פי פילפלא חריפתא' עמ' 552-559.

2 ירושתנו, ספר חמישי, ה' תשע"א, 'רעגענסבורגר' עמ' שיט-שלו.

3 כגון אצל: ריא"ה יונגריז, "ישיבת 'חתם סופר' בפרסבורג", בתוך: ש"ק מירסקי, מוסדות תורה באירופה בבנינים ובחורבנם, ניו יורק תשט"ז, עמ' 507. וכן במקורות המצוטטים להלן.

4 ר"א ברלינר, חיי היהודים באשכנז בימי הביניים, וורשה תר"ס, עמ' 45, ציין כי בשלהי תקופת רבותינו הראשונים חיו יהודים רבים בערים פרנקפורט דמיין, נירנברג, אויגסבורג ורגנסבורג. לפיכך, יש להניח שלצד הישיבות המפורסמות שהיו בערים נירנברג ורגנסבורג, התקיימה ישיבה אף בעיר אויגסבורג. הישיבה באויגסבורג היא נושא לדיון בפני עצמו, דיוננו כאן הוא ה'אויגסבורגר'.

5 רי"ד אייזנשטיין, אוצר ישראל, ערך: פולק יעקב [החלוקים].

6 רי"ד פעלד, חלוקי אבנים, בתוך: יש מנחילין (לר"פ קאצנבלוגן), ירושלים תשמ"ו, עמ' תנט.

7 רנ"י הכהן, אוצר הגדולים, ח"א, פתח האוצר, אות ס, 'סגנוני לימודים' [עמ' צו].

של החילוק את המקום ששם נוצר, כמו למשל: 'נירנברגר', 'רגנסבורגר', 'ואיסברגר', שזאת אומרת שבכל אלו המקומות היו ישיבות גדולות, ולכל אחת היתה מעין שיטה מיוחדת בסגנון החילוקים. זה היה בתקופה של רבינו יעקב וויל ותלמידיו, בסוף המאה השניה של האלף השישי, והחילוקים הללו, ומעין אלו, נתפשטו אחר כך גם במדינת פולין על ידי רבי יעקב פולק, בסוף המאה השלישית.⁸

שמו של רבי יעקב ווייל מהרי"ו (ר"י), לא נקשר לכאן במקרה. למהרי"ו היתה כנראה ישיבה בעיר אויגסבורג,⁹ ויש שיחסו לבית מדרשו גם את "פלפולי ה'נירנברגר' וה'רגנסבורגר'... ישיבת נירנברג, שבראשה עמד באמצע המאה ה'ט"ו רבי יעקב וייל, וישיבת רגנסבורג שבראשה עמד רבי ישראל מברונא, תלמידו של מהרי"ו וייל".¹⁰

הכינוי 'אויגסבורגר' הפך למושג, וכך הוא נזכר דרך אגב במאמר פולמוסי: "השמע אדם מעולם פלפול משועמם שכזה, ואנחנו עוד מלעיגים להנירנברגרים ולהאויגסבורגרים?".¹¹

האם אכן היה 'אויגסבורגר'?

לימוד הנושא מגלה שאין כל מקור תורני או אחר המוסר על שיטת לימוד ששמה 'אויגסבורגר'. בשונה מ'נירנברגר' ו'רגנסבורגר' הנזכרות בכמה מחיבורי מפרשי הש"ס המקובלים¹² וספרי דרך הלימוד,¹³ לא נמצא ל'אויגסבורגר' לא שורש ולא ענף.

את מקור הטעות ציין רנ"ש גרינשפאן במאמרו על ה'חילוקים': "חוקרי זמננו הבינו כי החילוק 'אויש ברענגר' הוא 'אויגסבורגער', ונקרא כן על שם מוצאו מישיבת אויגסבורג באשכנז, ויגיד עליו רעיו: 'נירנברגער', 'רעגענס בורגער'. 'אויש ברענגער' נשתבש משם אויגסבורגער".¹⁴

8 רמ"א עמיאל, המדות לחקר ההלכה, ירושלים תרצ"ט, עמ' יח.

9 ראה: י"י יובל, חכמים בדורם, ירושלים תשמ"ט, עמ' 210 הע' 10. בנירנברג נמנע מהרי"ו לפתוח ישיבה, וכפי שהעיד על עצמו: "אני למדתי בישיבה של מהר"ז ונקיל ז"ל ולי התיר מהרי"ו מולין ז"ל להושיב ישיבה לבד בנורנבערק, אף על פי שהיה מהר"ז כ"ץ ז"ל לשם כמה ימים ושנים קודם שבאתי לשם, אבל לא רציתי לקבל עלי" (שו"ת מהרי"ו ווייל סימן קנא). אודות פעילותו של מהרי"ו בישיבת נירנברג בראשות מהרז"ך, כתב מו"ח רב"ש המבורגר בספרו 'הישיבה הרמה בפירודא', כרך ראשון, עמ' 54-59.

10 ד' רפל, הויכוח על הפלפול, תשמ"מ, עמ' 35. השווה: ר"מ ברויאר, עלית הפלפול והחילוקים, ספר הזכרון להגרי"י וינברג, עמ' רנג.

11 ר"מ פינס, 'על דבר דרכי הבקרת בימים האלה', בתוך: לשלמה: ספר היובל לכבוד ר"ש קארלעבאך, ברלין תר"ע, עמ' 197.

12 ראה חידושי מהר"ם שיף, בבא מציעא סב ע"א, ד"ה מתיבי; שם, שבת קטו ע"ב, ד"ה בתוס' בד"ה היו; ר"י שור, פילפלא חריפתא, אמשטרדם תנ"ג, עמ"ס סנהדרין ד ע"א; ר"י מטארלא, 'עלה דיונה' פירודא תנ"ד, הקדמת המחבר.

13 ר"מ מרוהטיין, סוגיות התלמוד, זאלקווא תנ"ג, סוגיא ב; ר"י גינבורג מבריסק, לקט יוסף, אמשטרדם תס"ג, כללי הסוגיות.

14 רנ"ש גרינשפאן, דברי ימי החילוקים, בתוך: מלאכת מחשבת, ח"א, לונדון תשט"ו, עמ' כב.

זהותם של 'גדול אחד' ו'חסיד אחד' המובאים ב'עיון יעקב'

במסכת כתובות (קג, ב): "מת בערב יום הכיפורים, סימן רע לו, במוצאי יום הכיפורים, סימן יפה לו".

פירוש הגאון רבי יעקב ריישר זצ"ל בעל שבות יעקב, בספרו 'עיון יעקב': "שמעתי שחסיד אחד מת בערב יום הכיפורים, ודרש עליו גדול אחד להסיר התלונה מעליו שמת בערב יום הכיפורים, ואמר היינו פירושו דמת בערב יום הכיפורים, היינו שמת בלא תשובה מקודם, מה שאין כן חסיד כזה ששב בכל יום שמא ימות למחר [כדאיתא בשבת (קנג, א) רבי אליעזר אומר שוב יום אחד לפני מיתתך. שאלו תלמידיו את רבי אליעזר, וכי אדם יודע איזהו יום ימות. אמר להן, וכל שכן, ישוב היום שמא ימות למחר, ונמצא כל ימיו בתשובה], מיקרי לדידיה מוצאי יום כפור, שסימן יפה לו", עד כאן לשונו.

קיצר ולא גילה לנו שמו של ה'גדול' ושם ה'חסיד' שנפטר בערב יום כיפור. ובשו"ת חתם סופר (יו"ד, סי' שלז) מובא פירוש זה בשם גאון שפירש כן: "ושמעתי בשם הגאון מו"ה שלום ר"ב זצ"ל לפרש, דגבי צדיק הוה כל יום מוצאי יום הכיפורים, שאתמול שב יום אחד לפני מותו, והרשע בהיפוך. ודפח"ח".

אולם נלאו חכמי לב למצוא מי הוא גאון זה, ואם הוא הדורש שהביא העיון יעקב. ומצאתי בס"ד שהובא גאון בשם זה על ידי הגאון רבי יהונתן אייבשיץ זצ"ל בפלתי (סי' קיא ס"ק ה), וזה לשונו: "והרב המופלא עמיתי מהור"ר שלום ר"ב ז"ל תירץ". – מי הוא זה שזכה שבעל הפלתי יכנהו "והרב המופלא עמיתי"?

ר"ב, הם בין היתר, ראשי התיבות המקובלים לעיר ראנשבורג שבאיזור פראג, ורבים מבני פראג, שמוצאם מקהילה זו, כונו על שמה. ומצבותיהם ופעלם הובאו בספרו של ר' סיני האק 'משפחות ק"ק פראג' (פרעסבורג תרנ"ב עמ' 5-334), והמפורסם שבהם הגאון רבי בצלאל ראנשבורג זצ"ל.

ואכן בין מצבות בני משפחה זו מופיעה גם מצבתו של רבי שלום ר"ב זצ"ל, וז"ל:

12928, ת"ק מנחם²

הרב המופלא ה"ה מו"ה שלום ב"ר דוד [ראנשבורג] ז"ל. למד תורה ברבים, והעמיד תלמידים הורים ומורים.

עוד מצאתיו בס"ד בעלון 'מאירת עינים' (אלטונא תקי"ג) שהדפיס הגה"ק היעב"ץ זצ"ל נגד

1 = מיספור המצבה בספר.

2 = תאריך הפטירה.

חשבון חמש מאות שנה ראיה חשבונית לשיעור הילוך מיל

א. הקדמה ב. תבנית הרקיע לשיטת חכמים ג. תבנית הארץ לשיטת חכמים ד. כמה עוביו של רקיע ה. חשבון חמש מאות שנה ו. חשבון הילוך מיל ז. קיצור ח. הערה

הקדמה

ידועה מחלוקת הראשונים כמה שיעור הילוך מיל, וכבר דשו בה רבים. כאן באתי להציע ראיה חדשה שלא עמדו בה לפני, כפי מיעוט ידיעתי.

בקצרה נאמר שלשיטת הרמב"ם שיעור הילוך מיל הוא 24 דקות, לשיטת ר"ח ורש"י 22.5 דקות, ולשיטת בעל תרומת הדשן 18 דקות. להלן יבואר יסוד המחלוקת. כדי להבין את הדברים על בוריים עלינו לברר את תבנית העולם לדרך חכמינו ז"ל¹. ויש בזה גם תועלת רבה להבנת שיטת רבנו תם בבין השמשות², שלא נעסוק בה.

תבנית הרקיע לשיטת חכמים

בבלי בבא בתרא כה א-ב³. תניא ר' אליעזר אומר, עולם לאכסדרה הוא דומה [נחצר מוקפת משלושה צדדים], ורוח צפונית אינה מסובכת⁴ [מוקפת]. וכיון שהגיעה חמה אצל קרן מערבית צפונית [בשקיעה], נכפפת [מעקמת את הילוכה] ועולה למעלה מן הרקיע. ורבי יהושע אומר, עולם לקובה הוא דומה [אוהל שמוקף כולו], ורוח צפונית מסובכת. וכיון שחמה מגעת לקרן מערבית צפונית, מקפת [מסתובבת] וחוזרת אחורי כיפה [יתבאר להלן], שנאמר וכו'.

החמה ביום עולה ממזרח צפון והולכת למערב צפון, תוך נטייה לדרום. לר' יהושע צורת הרקיע ככיפה עגולה, ויש בו פתח, בלשון חכמים 'חלון'⁵, שדרכו החמה יוצאת מן הרקיע בעת

- 1 באתי לברר את הדברים לעניין הלכה בלבד.
- 2 ספר הישר חלק החידושים, סימן רכא (במהד' שלזינגר).
- 3 הובא בילקוט שמעוני קהלת רמז תתקסז, בשינויים. [בסוגריים ביאורים משלי].
- 4 נ"א מסוככת (וכן להלן). והענין קרוב.
- 5 ירושלמי ראש השנה פ"ב ה"ד, שמות רבה טו כב, פרקי דר"א פרק ה (מהד' היגר), ברייתא דשמואל פרק ג. וכן ביוצר של שבת 'בוקע חלוני רקיע מוציא חמה ממקומה'. וכן כתב רש"י בב"ב שם.

נגיע למטרת האמת ליסד חברת שומרי שבת¹

הנסיון להקמת חברת 'שומרי שבת' אוסטרו-הונגרית

ביום כ"ו בתשרי תרכ"ב התאספו רבני וראשי 'שבע קהילות' שבהונגריה המערבית,² להתייעצות בשאלות דחופות בענייני דת, שבסופה נקבע כי לדיון בעניינים החשובים העומדים על הפרק דרושה התכנסות של רבנים רבים. אשר על כן ביקשו הם מעמיתיהם הרבנים בהונגריה כי יאותו ליטול בה חלק, והם נקראו להודיע בהקדם האפשרי לר' עזריאל הילדסהיימר (להלן: רע"ה), רבה של קהילת אייזנשטאט (Eisenstadt), את המקום והמועד הנראים בעיניהם. על החתום באו הרבנים: ר' אברהם שאג-צוובנר מקוברסדורף (Kobersdorf), ר' מנחם כ"ץ-פרוסטיץ מצעהלים (בגרמנית: דויטשקרויץ – Deutschkreutz), ר' אהרן זינגר ממטרסדורף (Mattersdorf), ר' מאיר אבליס מקיצע (Kittsee), ר' אברהם אהרן פשרהופר מפרוינקירכן (Frauenkirchen), ר' דוד אולמאן מלאקנבאך (Lackenbach) ורע"ה.³ באסיפה האמורה של רבני 'שבע קהילות' הבהיר רע"ה, כי הוקמה חברה לקידום המירבי של שמירת מצוות והדגש יושם בה תחילה על שמירת שבת. החברה תטפל, במידת האפשר, בהפניית שוליות, לבלרים ודומיהם לרבנים, ובהמלצה לבעלי עסקים שומרי דת להעסיק שוליות שיקבלו חינוך דתי.⁴ דומה כי יוזמה זו לא הניבה פרי, שכן לא נותרו ידיעות בדבר התכנסות נוספת של רבני הונגריה בפרק זמן זה, בנושא זה.

ביום כ"ט באדר ראשון תרכ"ז פירסם רע"ה מאמר שנושאו 'השוק השבועי בשבת' (Der 'Wochenmarkt am Sabbath'). נאמר בו כי במקומות בהם מתקיים יום השוק בשבת נפגעת אט אט האמונה הדתית. היו בעבר פניות מקומיות לשלטונות בנושא זה, אך שנאת היהודים המושרשת בלבות האספסוף הנמוך והגבוה הפרה את הרצון הטוב של השלטונות בדבר העברת יום השוק משבת ליום אחר. חובה, קבע רע"ה, לפנות אל השלטונות ואל בתי הנבחרים, במגמה לזכות בהגנה על קדושת השבת. הציבור נקרא להקמת חברה אשר תרכז את הפעילות

- * כתבים המובאים ללא ציון מקור שמורים בארכיון שהותיר אחריו ר' עזריאל הילדסהיימר.
- 1 מתוך איגרת רבני הונגריה, ר' ירמיהו לעוו, ר' מנחם אייזנשטטר, ר' שמואל שמעלקא קליין, ר' אהרן דוד דייטש, ר' יוסף צבי הרש ווייס, לר"ע הילדסהיימר, ד' במנחם אב תרכ"ז.
 - 2 'שבע קהילות' הן הקהילות שהיו נתונות לפני שנת תר"ח תחת שלטון בית אסטרהאזי (Esterhazy). קהילות אלה שייכות היום למחוז בורגנלנד (Burgenland) שבאוסטריה. הקהילות הן: אייזנשטאט, מטרסדורף, צעהלים (דויטשקרויץ), קוברסדורף, לאקנבאך, פרוינקירכן וקיצע.
 - 3 I. Hildesheimer, 'Ödenburg, 26. Tischri', *Israelit* 3, 45 (1862), p. 186 [Beilage].
 - 4 I. Hildesheimer, 'Ödenburg, 26. Tischri', *Israelit* 3, 45 (1862), p. 360.

ימי נעורי

הזכרונות דלהלן המופיעות תחת הכותרת "ימי נעורי" נכתבו ע"י ברנהרד (שאל יששכר) בנימין. הוא נולד בפרנקפורט שעל נהר המיין שבגרמניה, ביום כ"ט במרחשון תרס"ט, לאביו היינריך (נפתלי), ולאמו נכטן יוהנה לבית דולקן.

למשפחת בנימין היה בפרנקפורט עסק של מסחר באבנים יקרות ומרגליות בסיטונאות, ובנם, כותב הזכרונות, גם הוא עבד בעסק המשפחתי. לאחר עליית הנאצים לשלטון עלה ארצה עם הוריו בשנת תרצ"ד, כאן עסק במשך מרבית שנותיו בבנקאות, כשהוא ממלא תפקידי ניהול שונים במספר בנקים. היה איש ספר בעל ידע רב ונרחב בתחומים רבים ומגוונים.

נפטר בפתח תקוה ביום ט"ז בשבט תשמ"א, ונטמן בבית העלמין בחולון. בזכרונות אלו, אנו מתוועדים לפרטים דקים רבים שאינם מצויים בשום מקור פרנקפורטאי אחר. לכותב היה זכרון מדויק מאוד מהקהילה ומאופיו המיוחד של ה'פרידבורג אנלאגה' - בית הכנסת של הקהילה החרדית בפפד"מ, אותם הוא מתאר בצורה משכנעת מאוד, ועם לא מעט רגש פנימי.

התודה לבתו הגב' רות ליפקין שהעמידה לרשות ירושתנו את הזכרונות.

ימי נעורי

ההחלטה לכתוב את זכרונותי אלה על ימי נעורי בקהילה החרדית אשר בפרנקפורט, נובעת מהרצון להשאיר לילדי ונכדי זכר ומושג על הסביבה בה גדלתי, מה היו הנסיבות שהשפיעו באופן מכריע על התפתחותי.

ברם, בלי כל קשר עם הסיבה האישית הזאת, הנני בדעה כי זכרונות אלו אולי יש להם גם ענין לכלל. גדלתי במסגרת ובתקופה שהיו מיוחדות ויוצאות דופן במידה מסוימת. היה זה צירוף של התבוללות טוטאלית עם הסביבה מצד אחד, ומאידך חיים יהודיים בהתאם לדת היהודית בצורתה החרדית ביותר, בתוך עיר עם היסטוריה מיוחדת ותוך קהילה יהודית בת מאות בשנים. וכל ארבעת הגורמים הללו, הוו חלק מחיינו בימים אלו.

בדפים דלהלן הנני מתכונן לתת תיאור של כל אחד ואחד מהגורמים הללו. אולי הדבר ייראה כהגזמה רבה או אפילו כיהירות מסוימת, אם אומר כי אנו הרגשנו את התקופה הזאת כתקופת זוהר בהיסטוריה היהודית, אבל זאת היתה הרגשתנו.

סיבה נוספת שהמריצה אותי לכתוב את זכרונותי אלו, היא העובדה כי מהסביבה של ימי נעורי לא נשאר שום זכר. הקהילה היהודית העתיקה של פרנקפורט אינה קיימת עוד. היהודים דאז, או נרצחו או פוזרו בכל ארצות תבל, ומה שקיים היום בפרנקפורט כקהילה יהודית, אין לו

שום קשר עם עברי ימי נעורי. הקהילות השונות שנוסדו בארצות שונות כדוגמת הקהילה של פרנקפורט, חסרות המסורת והזוהר שציינו את קהילת פרנקפורט. גם העיר פרנקפורט בעצמה, כפי שיכולתי להיוודע בביקורים אחרי המלחמה, השתנתה לגמרי ואינה דומה היום בשום פנים ואופן לעיר בה בליתי את ימי נעורי.

עלי להוסיף עוד שתי הערות קצרות: זכרונות אלו אינם מהווים שום משפט על ערכה של התקופה הנדונה, אם היא היתה טובה או לא טובה, אם היא היתה יכולה להתקיים באותה הצורה או לא, או אם אולי גם בלעדי תקופת הנאצים היו מתהווים שינויים. שנית, אין הם מתימרים להיות מדויקים מבחינה היסטורית. לא עיינתי בשום מקורות, אלא אני רק מתאר את זכרונותי. ומכיון והנני בן 66, ישנה אפשרות כי כמה דברים אינם נכונים, אני פשוט נסיתי לכתוב מה שנשאר בזכרוני ומה שנראה לי חשוב לתקופה של ימי נעורי.

הקדמה

1. העיר

העיר פרנקפורט היתה בתקופה עליה אני כותב, עיר בת חצי מיליון תושבים, ומספר היהודים בה היה 30,000, כלומר פחות מ-6%. פרנקפורט לא היתה איפוא עיר גדולה כמו ברלין או המבורג אלא עיר בינונית. אולם בחיי הקיסרות הגרמנית בימי הבינים ואחר כך היה לה תפקיד חשוב כי היא היתה העיר בה נבחרו הקיסרים ויותר מאוחר גם הוכתרו בה כרוכ פאר והדר. מלבד זה היתה לה חשיבות בתור עיר מסחרית ובתור שוק כספים בין-לאומי, והירידים שהתקיימו בה פעמים בשנה היו חשובים למסחר בכל אירופה. עד לשנת 1866, בהפסקת קצרות בתקופת נפוליון, היא היתה "עיר חפשית" בתוך הקיסרות הגרמנית, ז.א. היא לא היתה תחת שלטון איזה שהוא נסיך גרמני שמהם היו מאות בתוך גרמניה, אלא היא שלטה על עצמה. היו ראשי עיר שולטים, חברי העירייה (על פי רוב מתוך המשפחות הותיקות שבעיר), והם סדרו את עניני העיר ועשו את חוקיה (כמו שהדבר עוד נהוג היום למשל בהמבורג ובברמן). כל זה נגמר כאשר בשנת 1866 כאשר פרצה מלחמה בין אוסטריה לבין פרוסיה. פרנקפורט עמדה לצד אוסטריה נגד פרוסיה, ואחרי סוף המלחמה ונצחון הפרוסים פרנקפורט נהייתה לעיר פרוסית ואבדה את עצמאות אולם עוד בימי נעורי זכרו את ימי העצמאות, וכל דבר פרוסי לא היה מקובל על התושבים.

למרות האחור היחסי הקטן במספר הכולל של התושבים, יהודי העיר לקחו חלק פעיל מאוד בחיי העיר. הם היו מיוצגים במספר גדול בבורסה, היו הרבה בנקים ומתווכים יהודים (אם גם בזמני הבנק הגדול ביותר של משפחת רוטשילד כבר לא היה קיים, כי אחרי מות אחרון בני רוטשילד הזכרים בשנת 1901 הבנק מ.א. פון רוטשילד ובניו התפרק ועבר לידי הדיסקונטו-גזלשפט). היו הרבה רופאים ועורכי-דין יהודים, היו סוחרים ובעלי תעשייה. היו בתי מסחר למתכת שעסקיהם הקיפו את העולם כלו. היו המון מוסדות תרבות וצדקה שנוסדו ע"י יהודים, וגם אוניברסיטת פרנקפורט שנוסדה בשנת 1914 קמה הודות למספר תרומות של יהודים. גם

והמה בכתובים

סדרי ישיבה בבית הכנסת במצרים

הערה למאמרו החשוב של הרב מרדכי דרפר בענין סדר הישיבה בבתי הכנסת (ירושתנו ז' תשעד, עמ' קנז ואילך).

ר' אברהם בן הרמב"ם בספר המספיק לעובדי ה' (מהד' דנה, רמת-גן תשמט, עמ' 90 ואילך) האריך

בצורה הנאותה לסדרי הישיבה בבית הכנסת.

בתחילה הוא עוסק במנהג מצרים. מנהגם היה כנראה להתפלל תפילת העמידה ופניהם אל הקיר - איש איש אל הקיר שלידו. אחר כך הוא מזכיר את מנהג "מרבית הגליות ואפשר שאף כולן" לשבת שעונים אל הקיר, ולעמוד בכיוון ירושלים (עמ' 91). הוא מגנה את שני המנהגים (עמ' 92).

בעמ' 97 הוא אומר שבקריאת התורה צריכים כולם לפנות אל ספר התורה. ונראה שזה מקור מנהג הישיבה העתיק. מדברי הנביאים וחז"ל וממקורות חיצוניים נראה שתקנת הקריאה בתורה קדומה הרבה לתקנת תפילת קבע בציבור. וכשנתקנה התפילה בקביעות בציבור, נשאר מנהג הישיבה של קריאת התורה - כל העם כלפי הקורא. (ראה ע' פליישר, 'לקדמוניות תפילות החובה בישראל', תרביץ נט, עמ' 402 ואילך [=הנ"ל], תפילות הקבע בישראל בהתהוותן ובהתגבשותן, ירושלים תשעב, עמ' 8]. בפרט עמ' 407. יש להעיר על הרבה מדבריו ואכ"מ).

גרשון חנוך ולדנברג

מודיעין עילית

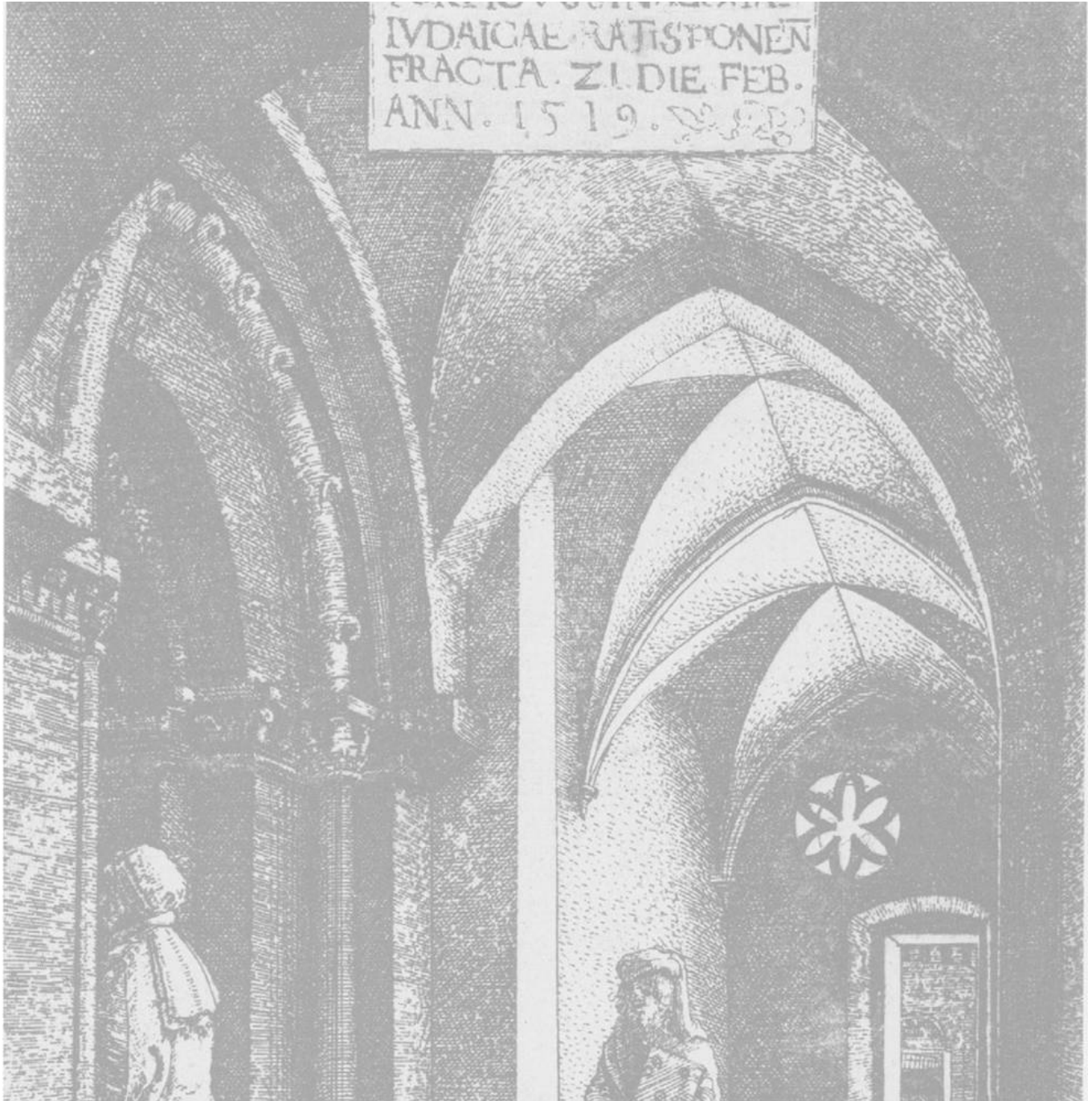
*

היהודי שגרם לשבירת חלון הכנסיה בפראנקפורט

בשנת תרפ"ז הופיע ספר ביידיש על רבי אליהו חיים מייזל אב"ד לודו' (תקפ"א-תרע"ב) בשם: "אטייל זכרונות וועגען הרב הגאון הצדיק רבנו אליהו חיים מייזל זצ"ל". מובאים בו סיפורים שונים על גדולתו בתורה, חכמתו בהנהגת הציבור, פיקחותו היתירה ויכלתו להציל יהודים במצבים קשים מאוד. בעמודים 39-40 של ספר מעניין זה, מופיע מפיו הסיפור הבא אותו השמיע באוזני נציג שלטון מרושע ברוסיה הצארית, ובאמצעותו ביקש להראות, כיצד מעלילים על יהודים בצורה האבסורדית ביותר. כיון שהמעשה הזה אירע, לפי המקור הזה, בעיר פראנקפורט, יש בו עניין מיוחד לקוראי 'ירושתנו', לפיכך תרגמתי את המעשה הזה כלשונו שם:

כפי הידוע לכל, הרי במאה ה-18 היה קיים גיטו בעיר פראנקפורט, בו יכלו היהודים לגור. נאסר על כל יהודי להתגורר מחוץ לגיטו. בלילות היו שערי הגיטו נסגרים ואף יהודי לא יכל לצאת ממנו. בשעות היום הותר ליהודים להיכנס לרובע הנוצרי, כדי לנהל את מסחרם או ענייניהם הפרטיים.

צעיר יהודי הלך פעם באמצע היום אל הרובע הנוצרי והתפעל עד מאוד מהארכיטקטורה

מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז בא"י וחו"ל

לוח לשבתות ומועדי השנה לשנת תשע"ה

מתפללים בכניסתם לבית הכנסת העתיק בהגנסבורג - ציור משנת רע"ט

לוח מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז לשנת תשע"ה

תשרי

ערב ראש השנה

אחר תפילת שחרית ואחר תפילת מנחה (וכשמתפללים סמוך לשקיעה, לפני מנחה), מזכירים בהכרזה את הצורך לעשות עירוב תבשילין.

מחליפים את הפרוכת, המעילים, כסויי עמוד החזן והבימה, בכיסויים לבנים, ומשאירים אותם עד אחרי יום הכיפורים. בדורות האחרונים נהגו לכסות גם את עמודי המתפללים במפות לבנות.

גירסאות התפילה

בתפילות ראש השנה כופלים 'לעילא ולעילא' רק בקדישים שנתקנו לאמירת הש"ץ, והיינו: בערבית לפני תפילת העמידה ולאחריה; בשחרית – לפני 'ברכו' ולאחר חזרת הש"ץ; לאחר קריאת התורה; במוסף לפני העמידה ולאחר חזרת הש"ץ. אך בקדישי מנחה של ש"ץ וכן בכל קדיש יתום אין כופלים. בשאר ימי התשובה, מלבד יום הכפורים, אין כופלים 'לעילא' כלל.

להלן גירסאות התפלה בכל עשרת ימי תשובה:

וְכָתוּב לְחַיִּים טוֹבִים בְּנֵי בְרִיתְךָ (בלא המלה 'כל').

בְּסֵפֶר חַיִּים וְכוּלִּיהָ לְפָנֶיךָ אָנוּ (ולא 'אנחנו') וְכָל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לְחַיִּים וְשְׁלוֹם (בלא המלה 'טובים')

סיום העמידה: עוֹשֶׂה הַשְּׁלוֹם, במקום: 'המברך את עמו ישראל בשלום'.

בסוף קדיש ובסוף העמידה אומרים את הנוסח הרגיל: עוֹשֶׂה שְׁלוֹם (בלא הוספת ה"א הידיעה – 'השלום').

אָבִינוּ מְלַכְנוּ כְּלָה הַבָּר וְחָרָב וְרָעַב וְשָׂבִי וּמִשְׁחִית וּמַגְפָּה מִבְּנֵי בְרִיתְךָ.

אָבִינוּ מְלַכְנוּ כְּתַבְנוּ בְּסֵפֶר מַחִילָה וְסְלִיחָה (ולא 'סליחה ומחילה').

להלן גירסאות התפלה בימים הנוראים:

וְאִזְ צַדִּיקִים יִרְאוּ וְיִשְׁמְחוּ (ולא 'ובכן צדיקים').

וְנֶאֱמַר וַיִּגְבַּה ה' צָב-אוֹת בְּמִשְׁפָּט (ולא 'פְּכָתוֹב וַיִּגְבַּה').

וּדְבַרְךָ מְלַכְנוּ אָמֵת (ולא 'ודברך אמת').

בתחילת הקדושה אחר כל סילוק: פְּכָתוֹב וְקָרָא זֶה אֵל זֶה (בלא 'על יד נביאך').

במוסף ב'ומפני חטאינו': שְׁנֹשֶׁת־לָחָה (ולא 'השלוחה').

וְחִעָרְב לְפָנֶיךָ עֲתִירְתָנוּ (ולא 'ותערב עליך').

הוספות ופיוטים

בכל עשרת ימי התשובה בחזרת הש"ץ אין הקהל אומר 'זכרנו', מי כמוך', 'זכותו', אך הקהל עונה: 'אמן' על אמירת 'זכותו לחיים טובים בני בריתך', וכן הקהל מקדים לומר 'בספר חיים' לפני הש"ץ.

בימים הנוראים אומרים את הפיוטים אשר במחזורי אשכנז המובהקים, לפי מנהג פפד"מ ובנותיה, ואין מדלגים בהם, לא בכרכות קריאת שמע ולא בתפילות העמידה. הפיוטים של ראש השנה כמעט כולם שוים במחזורי אשכנז ופולין.

חלקי הפיוטים נאמרים בדרך כלל לפי ההנחיות המצוינות במחזור. מה שמצוין בו לאמירת חזן, נאמר על